

TÜRK DİLİNE ARTZAMANLI VE EŞZAMANLI BAKIŞLAR

Editörler

Erkan Hirik – Neslihan Çelik – Seçil Hirik

2022

Paradigma Akademi

TÜRK DİLİNE ARTZAMANLI VE EŞZAMANLI BAKIŞLAR

Editörler

Erkan Hirik – Neslihan Çelik – Seçil Hirik

ISBN: 978-625-8240-22-1

Sertifika No: 32427

Çanakkale Kitaplığı
Araştırma İnceleme Bilişim Yayın Matbaa
TİC. LTD. ŞTİ.

Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım
Fetvane Sokak No: 29/A
ÇANAKKALE
e-mail: fahrigoker@gmail.com

Yayın Yönetmeni
Nevin SUR

Dizgi
Hars Akademi

Kapak
Himmet AKSOY

Matbaa
Vadi Grafik Tasarım ve Reklam LTD. ŞTİ.
Sertifika No: 47479

Kitaptaki bilgilerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

Bu Kitap T.C. Kültür Bakanlığından alınan bandrol ve
ISBN ile satılmaktadır. Bandrolsüz kitap almayınız.

2022
Paradigma Akademi

ÖN SÖZ

Türklerin tarih boyunca farklı coğrafyalarda hüküm sürmeleri onların farklı toplumlarla iletişim hâlinde olmalarını da beraberinde getirmiştir. Böylelikle Türk dili, kültür ve inanç çerçevesinde etkileşim hâlinde olduğu toplumlarla kültürel alışveriş yapmıştır. Tarih boyunca yapılan bu kültür alışverişi, Türkoloji bilimiyle ilgilenenlerin diğer kültürleri de tanınmasını gerekli kılmıştır. Dillerin etkilenmesi ve etkilemesi “dil” kavramının doğasıdır. Türk dili de bu çerçevede dillerin doğal yapısı gereği tarihî zeminde hem etkileyen hem de etkilenen konumda olmuştur. Bunun en belirgin örneği Türkçenin yazıldığı alfabelerdir. Türkler girdikleri farklı sosyal çevrelerle beraber farklı yazı sistemleri kullanmışlardır. Hiçbir dil Türkçe kadar farklı alfabe ile yazılmamıştır. Tüm bunlar Türkçenin incelenmesinin zorluğunu ortaya koyan somut veriler olarak görülebilir. Bu bağlamda Türk dilinin tarihî seyri içerisinde fonetik, morfolojik, leksik ve semantik gelişmelerin çağdaş dil yaklaşımlarıyla da incelenmesi gerekliliğini doğurmuştur.

Türkoloji çalışmalarının temelini oluşturan ayaklardan en önemlisi “dil” çalışmalarıdır. F. de Saussure’ün “artzamanlı” ve “eşzamanlı” olarak addettiği inceleme yöntemleri, Türkoloji biliminin de inceleme yöntemleri arasında yer almaktadır. Hatta kimi zaman bu iki yöntemin birlikte kullanıldığı ilgi çekici çalışmalar ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın da temel bakış açısı çağdaş dilbiliminin bu iki yöntemini bir araya getirmek ve Türk dili çalışmalarına bu yöntemlerle bakmaktır. Bu bağlamda Türkoloji bağlamı yaptıkları çalışmalarla rüşünü kanıtlamış, seçkin 32 akademisyen tarafından 30 yazı kaleme alınmıştır. Türk dili odaklı bu yazılar, hakem kurulumuz tarafından titizlikle incelenmiştir. Hakem kurulu tarafından onay verilen yazılar ayrıca editör kurulu denetiminden de geçmiştir. Dolayısıyla çalışmada bilimsel ve etik teamüllere uyumlu ve bilimsel disiplinle yazılmış yazılar yer almıştır. Bahsi geçen yazıların nitelikli akademik ortama katkı sağlaması en büyük temennimizdir.

Kitabın ortaya çıkmasını sağlayan tüm yazarlarımıza, bize görüşleriyle yardımcı olan tüm hakemlerimize ve çalışmamızı fikir aşamasından itibaren destekleyen Samsun Üniversitesi İktisadi, İdari ve

Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanımız Ahmet Keskin ve Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanımız Mustafa Uğur Karadeniz'e ne kadar teşekkür etsek azdır.

Erkan HİRİK - Neslihan ÇELİK - Seçil HİRİK

Editörler

Eylül 2022

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	3
İÇİNDEKİLER.....	5
“DOĞU AVRUPA KIPÇAK TÜRKÇESİ” ADLANDIRMASI.....	9
<i>Abdulkadir ÖZTÜRK</i>	
KUTADGU BİLİG’DE YER ALAN SON ÇEKİM EDATLARININ ANLAMSAL GÖRÜNÜMLERİ.....	25
<i>Ashı ZENGİN</i>	
GENEL SÖZLÜKLERDE ÖRNEKLENDİRME	59
<i>Bilge GÖKTER GENÇER</i>	
DENİZCİLİK TERİMLERİNİN ARGOLAŞMA YOLLARI.....	79
<i>Ceren OĞUZ KABADAYI</i>	
İKİDİLLİLİK VE ÇOKDİLLİLİK KAVRAMLARINA TOPLUM DİLBİLİMSEL BİR BAKIŞ	111
<i>Duygu KAMACI GENCER</i>	
ÇENGİZ-NÂME’DE YÖNELME DURUM EKİNİN SENTAKTİK FONKSİYONLARI ÜZERİNE.....	125
<i>Emine TEMEL ALEMDAR</i>	
ESKİ TÜRKLERDE ASKERLİK.....	143
<i>Emrah BOZOK</i>	
ESKİ TÜRKÇEDE ‘YER’ SÖZCÜĞÜNÜN BİRLEŞİK YAPI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ	157
<i>Emriye SONKAYA</i>	

TÜRKÇEDE SEZDİRİMİN SINIRLARI	183
<i>Erkan HİRİK & Vural AKBOĞA</i>	
AD TAMLAMASININ BENZETME ANLAMI: <i>KADI BURHANEDDİN DİVANI</i> ÖRNEĞİ	213
<i>Ertuğrul ALEMDAR</i>	
ESKİ TÜRKÇEDE HÂL HATIR	225
<i>Gökçe BULUT</i>	
ELENGE SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE	233
<i>Hilal YILMAZ</i>	
ESKİ TÜRKÇE METİNLERDE <i>sasıg</i> SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE	251
<i>Hülya ŞEN UZUNOĞLU</i>	
ESKİ TÜRKÇE - ÇİNCE İLİŞKİSİ	265
<i>Hüseyin YILDIZ</i>	
BİR KAVRAM KARŞILAMA MEKANİZMASI OLARAK DÖNÜŞTÜRME .	299
<i>İsa SARI</i>	
BUDİST UYGUR METİNLERİNDE YETER(SİZ)LİK İŞARETLEYİCİSİ: <i>YETİNÇSİZ</i>	315
<i>Kenan AZILI</i>	
ATEBETÜ'L- HAKAYIK'TA İLETİŞİM FİİLLERİ	329
<i>Mediha MANGIR</i>	
ÖZBEKÇEDE BİRİNCİ KİŞİ VE KANITSALLIK ETKİLEŞİMİ: <i>-(i)bman ve ekanman</i>	357
<i>Melike ÜZÜM</i>	

DİLİN BİR SAVAŞ SEBEBİ OLMASI: RUSYA ÖRNEĞİ 383

Muhammed Emin YILDIZLI & Rauf MUSTAFAOĞLU

TARİHİ TÜRKÇEDE MOĞOLCA ALINTI FİİLLERİN KRONOLOJİK
DURUMU 407

Musa SALAN

SOVYET DÖNEMİ AZERBAYCAN TÜRKÇESİNDEKİ YAZIM
TUTARSIZLIKLARI VE NEDENLERİ:
/k/ > /h/ SIZICILAŞMASI ÖRNEĞİ.....471

Mustafa KARATAŞ & Büşra TUNALI UÇAR

BUDDHİST ÇEVRE ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ METİNLERİNDE TABÂBET
İLE İLGİLİ SÖZCÜK TÜRETME FAALİYETLERİ 527

Neslihan ÇELİK

AT KOŞUM TAKIMLARI ÖRNEĞİNDE KAZAKÇADAKİ MOĞOLCA
ÖDÜNÇLEMELER 541

Osman KABADAYI

HÜSÂM KÂTİB VE HAREZM TÜRKÇESİ ÖZELLİKLERİ GÖSTEREN
FARKLI BİR CÜMCÜME SULTÂN MESNEVİSİ ÜZERİNE.....555

Samet ONUR

ATASÖZLERİNDE SAVAŞLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI VE DİL BİLGİSEL-
ANLAMBİLİMSEL İLİŞKİLER 573

Seçil HİRİK

SARF-I TÜRKÎ'DE ARAPÇA DİL BİLGİSİ KİTAPLARININ ETKİLERİ 599

Sevda KAMAN

GREGORYAN MUHİTİ KIPÇAK TÜRKÇESİNDE GÜN ADLARI VE ART
ZAMANLI İNCELENMESİ 611

Soner ATALAN

ANLAM ÇEŞİTLİLİĞİ AÇISINDAN ORHUN YAZITLARI, DİVÂNU
LUGÂTİ’T TÜRİK VE MUKADDİMETÜ’L-EDEB 629

Ümran ERDOĞAN

NEVAYİ’NİN “GÖNÜL DÜNYASI” 645

Yaşar ŞİMŞEK

DENİZCİLİK TERİMLERİNİN KAVRAM ALANLARINA GÖRE
TASNİFİ.....659

Zahide PARLAR

TARİHÎ TÜRKÇEDE MOĞOLCA ALINTI FİLLERİN KRONOLOJİK DURUMU

Musa SALAN*

1. Giriş

Altay dil ailesinin iki önemli bileşeni olarak kabul edilen Moğolca ve Türkçe arasında hem yazılı olmayan hem de yazıyla takip edilen devirlerde her iki yönde de pek çok sözcük alışverişi olmuştur. Moğolcadan Türkçeye alıntılar için 13. yüzyılda gerçekleşen Moğol istilası çok önemli bir rol oynamış, Asya'nın içlerinden Anadolu'ya kadar uzanan çok geniş bir bölgede Moğolca alıntılar kendilerini göstermiştir. Bu etkileşim ve alışveriş Türkolojinin de önemli bir araştırma konusu olarak pek çok çalışmaya yansımıştır. Csaki 2006a dışında, doğrudan doğruya Moğolca alıntı fiiller üzerine müstakil bir çalışma yapılmamış, alıntı fiiller isimler ve diğer unsurlarla birlikte ele alınmıştır. Bu çalışmada herhangi bir saha/bölge ayrımı gütmeksizin 13-18. yüzyıllar arasında kayda geçen Moğolca alıntı fiillerin kronolojik durumunu aydınlatmaya çalışacağız.

Bu çalışmayla tarihî Türkçedeki Moğolca alıntı fiillerin tam bir dokümantasyonunu yapmak, Moğolca fiillerin müstakil olarak hangi zaman aralığında ve ne sıklıkta Türkçe kaynaklarda görüldüğünü tespit etmek ve günümüz Türk dillerinde kullanılmakta olan Moğolca fiillerin tarihlendirmesini yapmış olmak amaçlanmaktadır.

İncelemeye tabii tutulan söz varlığı Moğol istilasının gerçekleştiği ve Moğolca sözcüklerin Türkçeye yoğun şekilde girdiği 13. yüzyıldan başlayarak Çağatay Türkçesinin son bulduğu 19. yüzyıla kadar olan eserleri esas alır. 13. yüzyıl öncesinde de -yani Eski Türkçe döneminde- Moğolca

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Bartın/Türkiye, msalan@bartin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7624-7614.

alıntıların olduğu ileri sürülmüşse de Clark (1977) Moğolca olduğu iddia edilen sözcüklerin pek çoğunun yanlış metodoloji kaynaklı olduğunu ortaya koymuştur.¹ Diğer yandan Clauson (1959: 178) ve Şçerbak (2019: 35) da Moğolca alıntılar için 13. yüzyılı milat olarak kabul ederler. 19. yüzyıl ise özellikle kronolojik kapsamın dışında bırakılmıştır; zira Vambery, Pavet de Courteille, Şeyh Süleyman Efendi gibi doğrudan Çağatay Türkçesi söz varlığını veya Budagov ve Radloff gibi çalışmaların Çağatay söz varlığını da içeren sözlükleri çok büyük oranda kendinden önceki söz varlığını tekrar etmektedir. Diğer yandan 19. yüzyıl, Çağatay Türkçesinin zayıfladığı daha önce yazı dili olmayan Türk halklarının özgün yazı dillerini yazıya geçirmeye başladıkları bir dönemdir. 19. yüzyıla taşan, daha doğrusu 18-19. yüzyıl aralığında Anadolu'da yazılan Kamus Tercümesi ve Burhan-ı Katı Tercümesi gibi eserler 18. yüzyıl kaydı olarak kapsamda tutulmuştur.

Çalışmamızda, verilerin tarihleri mümkün olduğunca bir yüzyıl aralığında gösterilmekte, eğer söz konusu eser veya eserler bütünü iki yüzyılı kapsıyorsa ilgili veri de kronolojik çizgide her iki yüzyıla ait olarak gösterilmiştir. Örneğin; Ermeni harfli Kıpçakça eserler 150 yıl kadar süren bir dönemde muhtelif tipte yazılı eserlerden müteşekkil olduğu için bu dönemi (Garkavets'in "Kıpçak Sözlüğü" eseri çerçevesinde) 16-17.yy. arasında tek bir dönem olarak kabul ettik. Aynı şekilde Uygur sivil belgeleri de kabaca 13-14. yy. aralığında yazıldığı için o eserler de aynı şekilde o zaman aralığında değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra yazılış tarihi bir yüzyılın sonu ile başı arasında tam olarak bilinemeyen bir tarihte yazıldığında (ör. *Defter-i Çingizname*, *Şiban Han Divanı*) yine aynı iki yüzyıl aralığında işaretlendirilmiştir. Moğolca fiillerin sıklıkla karşımıza çıktığı Ali Şir Nevai eserlerinin tamamını 15. yüzyıl olarak değerlendirdik.

¹ Clark, Eski Türkçede tanıklandığı düşünülen 110 sözcüğü ele almış; yanlış okuma/yorumlama gibi metodolojik hata barındıranları eleyerek *Kutadgu Bilig*'in Herat nüshasında ve *Divanu Lugati't-Türk*'te bulunan Moğolca olduğunu düşünülen sözcüklere kadar indirgemıştır. Herat nüshası 1439 tarihli olduğu için onda yer alan Moğolca sözcüklerin Eski Türkçe örneği olması olasılık dışıdır. Ayrıca bu nüshada bulunan Moğolca sözcüklerin Nemengan (Fergana) ve Kahire nüshalarında yer almayışı da bu gerçeği tasdik eder. Clark, DLT'de Moğolca olduğu düşünülen 9 sözcükten Moğolca olması en kesin olanlar olarak *çakır*, *turumtay* ve *ula*'yı belirttikten sonra tartışmalı *ula* dışında DLT'deki 9 sözcükten sekizinin Türkçeden Moğolcaya girmiş de olabileceğini, bundan dolayı bunların Eski Türkçede Moğolca alıntılar olarak kullanılmasının aceleci bir çıkarım olacağını ifade eder (1977: 124-125). Clark, çalışmasının başka bir yerinde de DLT nüshasının geç tarihli (1266) olduğu için Orta Türkçenin etkisine maruz kaldığını da dile getirir (1977: 117).

Verilerin alındığı eserleri yazı dili eseri (kronolojik çizelgelerde “koyu yeşil” renkte) ve konuşma dili eseri (kronolojik çizelgelerde “açık yeşil” renkte) olarak birbirinden ayırt ettik, zira örneğin *Codex Cumanicus*, Memluk sahası eserleri veya kimi Çağatay dönemi eserleri edebî dile girmemiş veya çok sonra girmiş yabancı öğeleri doğrudan halktan derleyerek kayda geçirmiş eserlerdir. Dolayısıyla bu eserlerin dönemlerinde henüz yazı diline yerleşmemiş Moğolca sözcükleri yansıtmaya olasıları daha yüksektir. Bu renklendirmeye söz konusu alıntılarının ne ölçüde edebî dile yansıdığı göstermeyi amaçladık. Kronolojik gösterimde eğer ki bir veri aynı yüzyılda hem konuşma dili hem de yazı dilinde kullanılmışsa sadece edebî dil işaretlemesi yaptık.

Tablo 1 Alıntı fiillerin yer aldığı eserlerin kronolojik çizelgesi

Yüzyıl	Yazı Dili Eseri	Konuşma Dili Eseri
13. yy.	Kur'an tercümesi (Borovkov), Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı	Codex Cumanicus
13-14.yy.	Uygur sivil belgeleri	İbnü Mühenna Lügati,
14. yy.	Altın Ordu Y.B., Husrev u Şirin, Çağatayca Gulistan tercümesi, Fütuhu'ş-Şam Tercümesi, Gulistan bi't-Türki, Kelile ve Dimne, Kadı Burhaneddin D., Kısasu'l-Enbiya, Meşhed Kur'an Tercümesi, Muhabbetname, Nehcu'l-Feradis	Mukaddimetu'l-Edeb
14-15.yy.	İskender Kitabı	
15. yy.	Ali Şir Nevai'nin ilgili eserleri, Dede Korkut hikayeleri, Gedai D., Kabusname Tercümesi, Kırım Y.B., Munyetu'l-guzat, Tezkire-i Evliya,	Bedayiul-luga, Et-tuhfetu'z-zekiyye fi'l-lugati't-Türkiyye,
15-16.yy.	Şiban Han D.,	

16. yy.	Babürname, Kazan Y.B., Gülşen-i Raz Tercümesi, Şehname Tercümesi	Abuşka Lugati,
16-17.yy.	Ermeni harfli Kıpçakça metinler (Garkavets sözlüğü esasında)	
17. yy.	Evliya Çelebi seyahatnamesi, Şecere-i Terakime	Miftahu'l-Lugat
17-18.yy.	Defter-i Çingizname	
18. yy.		Kanunu'l-edeb, Burhan-ı Katı Tercümesi, Kamus Tercümesi, Senglah

Moğolca verilerin derlemesinde öncelikle Moğolca alıntılar üzerine yapılan -aşağıda ayrıntılı şekilde bahsedilecek olan- müstakil çalışmalar kullanılırken bu çalışmaların kapsamadığı tarihî saha veya eserlerde tarama tarafımızca yapılmıştır.

1.1. Kapsam Dışı Tutulan Fiiller

1.1.1. *çuura-*

Kincses-Nagy (2018: 87-88)'de ele alınan *çuura-* 'to wear through, get a hole in' || 'yıpranmak, delinmek' fiili Çağatay dönemi eserleri arasında sadece Ahmedî'nin *Telli Sazların Münazarası* eserinde tanıklanmıştır: *Sakla tilin çurağıl, ay Bêadab!* "Dilini sakla (ağzında) ve ey Edebsiz! (derin tamamen soyuluncaya kadar arkan, yere sürtmeye devam et!)" (325b: 11) (Bodrogligeti, 2012: 244). Bu eserdeki fiilin, Moğolca fiil olup olmadığını tanıkladığı eserdeki anlamıyla teyit etmek güç olduğu için bu fiil dışarıda tutulmuştur.

1.1.2. *dümük-*

Tuna (1972: 223)'da *dümük* ve Schönig (2000: 91-92)'de *dömüg* maddelerinde ele alınan bu fiil varsayımsal olarak Moğolca *dömi-* 'to be barely able to make a living, eke out a miserable existence, live in poverty'

(MED: 267) sözcüğüne götürülebilir; ancak fiilden fiil yapan {-k-} eki özellikle Anadolu Türkçesinde işlek bir ek olmadığı için Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde kayda geçen ve *Derleme Sözlüğü*'nün tanıklığıyla hâlâ Anadolu ağızlarında bulunan *dümük-* fiilinin Moğolca bir fiil olmayıp Moğolca ismin fiil gibi düşünülüp o şekilde kullanıma sokulduğu düşüncesindeyiz.

1.1.3. *kar-*

Berbercan, tarafından hazırlanan Çağatayca Gülistan tercümesinde bulunan bir *kar-* örneği Moğolca *gar-* fiiline bağlanmış ve 'gitmek; gelmek' olarak anlamlandırılmıştır (2011: 406). Sözcüğün yer aldığı;

yahşı at yol üze telim kalıp

yaman eşek éviñe yetmiş bar

*ağrıǵ éрге **kar**ğanıñ gürde*

oluba[n] ten-dürüst yetmiş bar

dörtlükte bu sözcüğün Moğolcadan alınmış bir *kar-* olup olmadığını söylemek güçtür.² 'gitmek' anlamında *bar-* çok güçlüyken Moğolca bir alıntının kullanılması ihtimal dâhilinde gözükmemekte ve bu sözcüğün hem söz konusu eserde hem de tüm Çağatay sahasında yalnızca bir kez tanıklanması da örneğin sıhhati açısından şüphe doğurmaktadır.

1.1.4. *salga-*

Abuşka lügatinde 'göndermek' anlamıyla ve *Gül u Nevrûz-i Lutfi* tanığıyla yer alır (Atalay, 1970: 270):

*Anı hem **salga**dı Nevrûz birle*

Köçürdi tâli-i firûz birle

Bu fiil Ünlü (2013: 944)'te 'haber etmek, müjdelemek' anlam ilaveleri ve Moğolca etiketiyle sunulmuştur. Moğolcada böyle bir fiil vardır: *salga-* 'to separate, divide; to take apart; to remove; to sort out, classify; to break up (as a set, a marriage, etc.)' (MED: 665). Bununla birlikte verici dildeki anlamlar ne 'göndermek' ne de 'haber etmek, müjdelemek' ile paralellik arz eder veya ona dönüşmesi muhtemel görünür.

² Müstensihin bu sözcükte *ze* harfinin noktasını unuttuğu varsayılırsa mısra şu şekilde aktarılabilir: *Hasta kişiyе kazdığın mezarda.*

1.1.5. *sandira-*

‘çıldırmaq’ anlamıyla *Codex Cumanicus*’ta bulunan bu fiilin Moğolca olduğu yalnızca Güner (2017: 19) tarafından iddia edilir.³ Bu sözcük Eski Türkçede *sanrı-* (*sandriş* örneğinde /d/’li (EDPT: 837), Clauson’a göre doğru biçim *sandri-*) şeklinde geçer. Clauson, Çağdaş örneklerin Moğolcadan geri alıntı olduğunu düşünür. Sözcüğün Kuman Türkçesine Moğolcadan alındığına dair kesin bir işaret bulunmamakla birlikte Moğolca olarak etiketlenmesi de yanlış sayılamaz. Bununla beraber bu fiil derlemimize yansıtılmamıştır.

1.1.6. *soyurğa-* / *soyurka-*

Bu fiil Eski Türkçede Türkçe bir ekle Çince bir isim tabanından türemiş (< Çin. *tz’u* ‘nazik, affedici’ + {+Irka-}) ve ‘affetmek, bağışlamak’ anlamında kullanılmış, daha sonra Moğolcaya geçmiştir. Moğolcada ‘ihanda bulunmak, hediye etmek’ anlamında kullanılmaya başlamış ve bu yeni anlamla Türkçeye geri alıntılanmıştır (EDPT: 556). Dolayısıyla bu örnek bir anlam kopyası gibi 13. yüzyıl sonrasında karşımıza çıkar. Bundan ötürü bizim derlemimizde sadece ‘ihanda bulunmak, hediye etmek’ ve paralel anlamlı fiiller dikkate alınmıştır.

1.1.7. *yöpsen-* / *yöpsin-*

‘kabul etmek; tasvip etmek’ anlamıyla *Codex Cumanicus*’ta mevcut olan bu fiili Poppe (1962: 340), Knüppel (2009:357), Güner (2017: 23), Moğolca *cöbşiye-* (< *cöb*+*şiye-*) fiiline bağlamıştır. Ancak bu etimoloji {+şiye-} ekinin nasıl {+sin-}’e (sonra +*sen-*) döndüğünü tam olarak açıklamaz. Bu fiilin Moğolca *cöb* (> *yöp*) isim tabanından Türkçe {+sIn-} (< +sI-n-) ekiyle türemiş olması bu etimolojiden daha olasıdır. Bu neden bu sözcük de derlem dışında tutulmuştur.

1.1.8. Wilkens örnekleri

Wilkens’in *Handwörterbuch des Altuirischen* (Eski Uygurcanın El Sözlüğü) (2021) adlı sözlük çalışmasında Moğolca olarak kayda geçen; *akala-* ‘önceliğe sahip olmak, kıdemli olmak’, *bışıl-/ bışil-* ‘düşünmek, düşünceye dalmak, ilgi duymak, mülahaza etmek’, *kıdu-* ‘yok etmek, ortadan kaldırmak’, *tüşi-* ‘nakletmek, teslim etmek, tevdi etmek’ fiilleri tarih aralığı belirlenemediği için değerlendirmeye alınmamıştır.

³ Bununla birlikte Clauson’un etimolojik sözlüğünde de bu ihtimale temas edilir (1972: 837).

1.1.9. Senglah örnekleri

Senglah'ta Clauson tarafından Moğolca olarak kayda düşülen fiillerden *koŋgar*⁴ sözcüğünün Türkçe olması dolayısıyla, *sugur*⁵ sözcüğünün ise Clauson'un anlam tayini yapmamış olması ve Çağatay Türkçesinde sesteş fiillerin yarattığı belirsizlik nedeniyle dışarıda bırakılmıştır.

1.2. Öncül Çalışmalar

Altay dil ailesinin iki önemli bileşeni kabul edilen Türkçe ve Moğolca arasında yüzyıllar boyunca her iki yönde de pek çok alıntılama gerçekleşmiş bunlar da yapılan çalışmalara yansımıştır⁶.

Moğolcadan Türkçeye alıntılanan sözcüklere dair yapılan çalışmalarda araştırmacılar ya bir dönemin dili (Çağatay Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Osmanlı Türkçesi) ya çağdaş bir Türk dili ya bir eser (Codex Cumanicus) ya da bir şair veya yazar (Ali Şir Nevai) çerçevesinde sınırlandırmaya gitmişlerdir.

Bu çalışmaların hemen hemen tamamında Moğolca fiillere de yer verilmekle birlikte pek çoğunun bu konuya özel bir dikkat sunmadıkları görülür.

Moğolcadan alıntı fiillere dönük ilk dikkatler Macar Türkologlardan gelir: Eva Csaki, Karaçay-Balkar Türkçesinde orta Moğolca alıntı fiiller çalışmasında “fiiller daha nadiren kopyalanırlar, kopya fiiller Orta Moğolcanın Karaçay-Balkar Türkçesi üzerindeki güçlü etkisini gösterirler” (2006a: 38) der. Yine başka bir Macar Türkolog olan Eva Kincses-Nagy da 2006 yılında sunduğu bildiride Türkçede fiil alıntılama yollarına değinmiş, Moğolca alıntıları yalın olarak kopyalanan tipte (verbal stem + Ø) ele almıştır. Kincses-Nagy, 2018 yılında yayımlandığı *Mongolic Copies in Chagatay* adlı kitap çalışmasında ise Türkçe-Moğolca arasında fiillerin

⁴ Bu sözcük, Clauson'ın 1960 tarihli Senglah çalışmasında Moğolca olarak sunulmuş, ancak 1972 tarihli etimolojik sözlüğünde (*koŋur*- maddesinde) aynı sözcük için bu durumdan bahsedilmemiştir (bk. EDPT: 640).

⁵ Argunşah'ın Meşhed Kur'an tercümesinde Moğolcayla ilişkilendirdiği *suykar*- fiili hakkında bk. (Argunşah, 2022: 38-39)

⁶ Türkiye'de yapılan Moğolca alıntı çalışmaları (içerdikleri söz varlığıyla birlikte) için bk. Kaymaz, 2019. Yurt içi ve yurt dışı tüm Moğolca alıntı çalışmaları için bk. Karaayak, 2021.

hiçbir yardımcı unsur olmaksızın iki taraflı olarak kopyalandığını, bunun tipolojik ve yapısal benzerlikle mümkün olduğunu belirtir (2018: 247).

1.2.1. Fiil Alıntılama

Fiil alıntılama Türkçede olduğu gibi dünya dillerinde de isim türüne nazaran çok daha düşüktür. Kimileri bunu fiillerin az sayıda olmasına bağlasalar da Tadmor vd.'nin 41 dil üzerinden ortaya koyduğu çalışmada fiillerin isimlere oranı 1'e 2.5 iken alıntılardaki oran 1'e 5.5'tur (2010: 31).

Fiil alıntılama dış literatürde sadece bir fiilin yalın şekilde kopyalanması anlamına gelmez, ancak tabii bu da fiil alıntılamanın bir çeşididir. Wohlgemuth (2009)'a göre alıntı fiillerin ikamesinde dört yol vardır:

1. Direct insertion (= doğrudan yerleştirme)
2. Indirect insertion (~ ek yardımıyla yerleştirme)
3. The light verb strategy (= yardımcı fiil yolu)
4. Paradigm insertion (~ kalıp yerleştirme)

Robbeets; Wohlgemuth'un verilerine dayanarak Altay dil ailesine mensup dillerde (Robbeets'in tanımıyla *Transavasya Dilleri*) *non-verbal strategy*, yani fiil dışı stratejinin tercih edildiğini söyler (2015: 68). Altay dil ailesi üyelerinde Wohlgemuth'un fiil ikame yollarına göre alıntılama sayıları şöyledir:

Tablo 2 Altay dil ailesi üyelerinde Wohlgemuth'un fiil ikame yollarına göre alıntılama sayıları

Dil Sayısı	Doğrudan Yerleştirme	Ek Yardımıyla Yerleştirme	Yardımcı Fiil Yolu
Türkçe	2	7	10
Moğolca	1	4	1
Tunguzca	2	2	0

Korece	1	0	0	1
Japonca	2	1	1	1
Toplam		6	14	12

Wohlgemuth'a göre "dependent before head" (= nesne-yüklem, tamlayan-tamlanan dizilimli sondan eklemeli diller) kategorisindeki diller yardımcı fiil yoluyla fiil ikame ederlerken tam tersi dizilime sahip olan (ör. Hint-Avrupa dilleri) daha çok doğrudan yerleştirme ikamesini kullanırlar (2009: 205). Buna ilaveten güçlü eklemelilik gösteren dillerin de doğrudan yerleştirme tipinden kaçınıp ek yoluyla yerleştirme ve yardımcı fiil yolunu tercih ettiklerini belirtir (Wohlgemuth 2009: 202). Altay dillerinin en az kullandığı fiil ikame tipinin doğrudan yerleştirme tipi olması da bu genel çıkarımlarla örtüşmektedir.

Bu durumda şu soruyu sormalıyız, öyleyse neden Moğolca-Türkçe dil ilişkilerinde karşılıklı olarak pek çok yalın fiil alıntılama (= doğrudan yerleştirme) gerçekleşmiştir? Bu soruya cevaben, Robbeets'in (her ne kadar yakın zaman örnekleriyle sınırlıysa da) aktardığı kadarıyla Altay ailesi üyelerinin birbirinden veya aile dışı dillerden *yalın fiil alıntılması* yapması yalnızca iki dilliliğin yüksek düzeyde yaşandığı iki taraflı yoğun temas çerçevesinde gerçekleşmektedir (2015: 169).

Moğol istilası sonrasında Türklerle Moğolların iç içe bir yaşam sürdürdüğünü ve pek çok Moğol devletinin kısa zamanda Türkleştiğini dikkate alırsak Moğolca fiillerin yalın olarak Türkçeye alıntılması olası gözükmemektedir.

Kincses-Nagy, Moğolca-Türkçe arasındaki fiil alışverişini yapısal benzerlikle izah etmekteydi (2018: 247); ancak yapısal benzerlik taşımayan Türkçe-Farsça arasında da Farsça → Türkçe yönlü *yalın fiil alıntılması* az da olsa görülmektedir (bk. Balcı, 2014: 97-98). Bu noktada *yalın fiil alıntılması* için en önemli faktörün Robbeets'in belirttiği gibi yoğun iki dillilik olduğu, bununla birlikte alıntılamanın yoğunluğu ve karşılıklılığı içerse yapısal benzerliğin rol oynadığını söylemek mümkündür.

2. İNCELEME

ABRA- ‘korumak, savunmak’

→ Poppe, 1962: 334

→ Knüppel 2009: 354

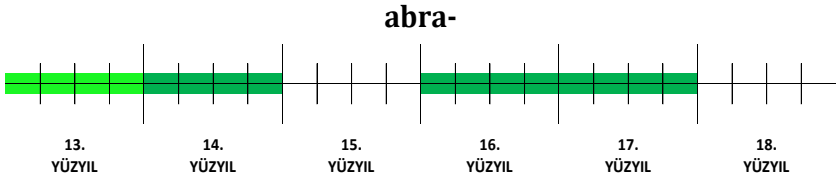
→ Çiçek, 2015: 80

→ Güner, 2017: 12

13.YY. = *abra-* ‘korumak, savunmak’ (CC, 10b/1, 2, 3 → Argunşah ve Güner, 2015: 413)

14.YY. = *apra-* ‘saklamak, muhafaza etmek’ (NF 179-6 → Ata, 1998: 19)

16-17.YY. = *abra-* ‘опрятать, обмывать, пеленать и повивать новорожденного’ (KS: 16)

Şekil 1 *abra-* fiilinin kronolojik görünümü

Çağdaş varyantlar: *abra-* (Karayca, Tatar ağızları, Anadolu ağızları), *abra-* (Sahaca), *awura-/awıra-* (Tuvaca) *upra-* (Çuvaşça) (bk. Csaki, 2006b: 25)

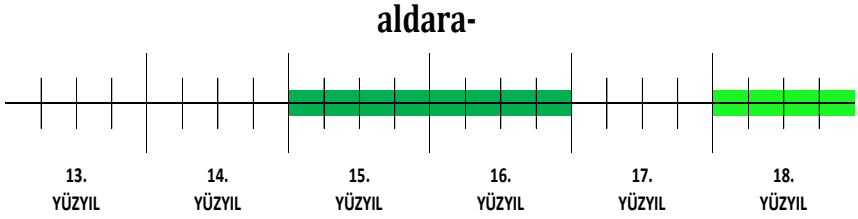
ALDARA- ‘acı çekmek, gücenmek; kendinden geçmek’

→ Ölmez, 2007: 230

15.YY. = *aldara-* (FK, 261-5; NŞ → Ölmez, 2007: 230), (BL, 12a-12b → Borovkov, 1961: 74)

16.YY. = *aldara-* (Ab. → Atalay, 1970: 23) = FK, NŞ; ‘acele etmek, şaşırarak, telâşlanmak; yorulmak, gevşemek.’ (Bab. 127b-4, 202a-2, 193a-7 vd. → Şen, 1993: dizin 21; ayrıca bk. Kumsar, 2021: 1303; Yılmaz, 2021: 1572; Kara, 2022: 603);

18.YY. = *aldara-* (S 47v21 → Clauson, 1960: 35), ‘ızdırıp çekmek, huzursuz olmak’ (Heyet, 2021: 339)

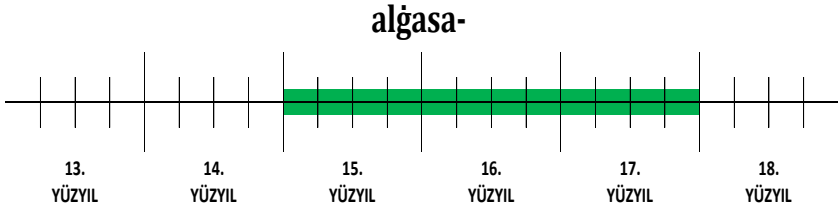
Şekil 2 *aldara-* fiilinin kronolojik görünümü

ALĠASA- ‘şaşırmak; endişelenmek, korkmak’

< Mo. *algasa-* ‘to be distracted, confused, absentminded, inattentive; to be unstable; to be worried; to be concerned; to miss, skip’ (MED: 31)

15.YY. = *algasa-* ‘korkutmak, tedhiş etmek’⁷ (Kâbusname → TS I: 100)

16-17.YY. = *algasa-n-* ‘s’effrayer, avoir peur’ (DAK: 63), *algasa-lan-/alhasa-lan-* ‘пребывать в растерянности, смятении, умопомрачении, удручении’ (KS: 73)

Şekil 3 *algasa-* fiilinin kronolojik görünümü

Çağdaş varyantlar: *algasa-* (Karaçay-Balkarca), *algısa-*, *algıs-* (Tatarca), *algada-*, *algadı-* (Başkurtça) (bk. Csaki, 2006b: 40), *algasa-* (Trakay Karaycası → KRPS: 62-63)

ALĠI- ‘vurmak, dövmek’

< TMo. *alki-* ‘to beat, hit’ > HMo. *alçi-* (MED: 32)

14.YY. = *alkı-* ‘vurmak, dövmek’ (ÇGT, 95/12 → Berbercan, 2011: 281)

⁷ ‘*Ve savaştığın kişiyi **algasadum** deyü bühtan etme ki barışmadığından boynunda mazleme (aynen!) kalmasin.*’ Bu cümleye göre fiilin anlamını verici dildekine uygun olarak geçişsiz olarak, yani ‘kormak’ olarak, düzeltmek mümkündür. Bu durumda *algasadum* bir iç cümle durumunda olmalı.

Şekil 4 *alkı-* fiilinin kronolojik görünümü

ARÇILA- ‘tartışmayı kesmek, başından savmak’

- Poppe, 1962: 334
- Knüppel, 2009: 354
- Çiçek, 2015: 80-81
- Güner, 2017: 12

13.YY. = *arçıla-* ‘tartışmayı kesmek, başından savmak’ (CC, 57b/15 → Arğunşah ve Güner, 2015: 635)

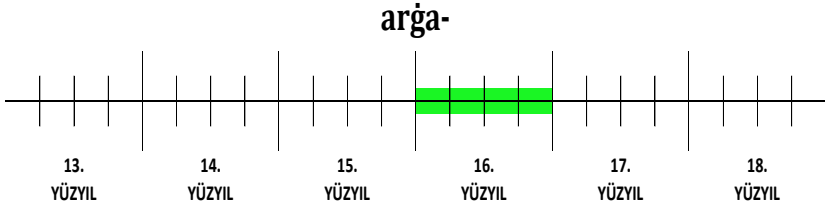
Şekil 5 *arçıla-* fiilinin kronolojik görünümü

Ryspakova’ya göre bu fiilin Kırgızcadaki biçimi *araçala-* ‘tartışmayı kesmek’dir (2007: 148).

ARĞA- ‘tatlı sözle kandırmak’

- Kincses-Nagy, 2018: 51

16.YY. = *arğa-* ‘aldatmak’ (Ab. → Atalay, 1970: 11)

Şekil 6 *arğa-* fiilinin kronolojik görünümü

ARĖADA- ‘tatlı sözle kandırmak; teselli etmek’

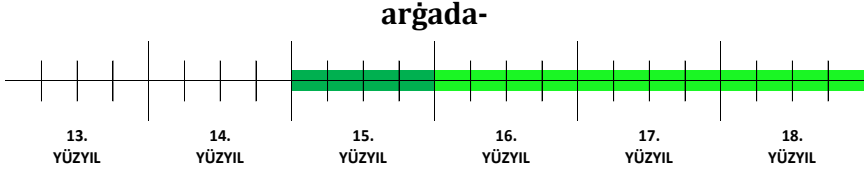
→ Kincses-Nagy, 2018: 51-52

15.YY. = *arĖada-* ‘обманывать, обольщать’ (BL, 7b → Borovkov, 1961: 63), (ML, 775b19 → Barutçu Özönder, 2011: 169), (FK), (GS)

16.YY. = (Ab. → Atalay, 1970: 11)

17.YY. = (Mif.L, 138 → Rahimi, 2021: 116) = (GS)

18.YY. = (S 36r 15 → Clauson 1960: 34), ‘aldatmak’ (Heyet, 2021: 260)

Şekil 7 *arĖada-* fiilinin kronolojik görünümü

Çağdaş varyantlar: *arĖata-* (Sarı Uygurca), *arĖada-* (Kumandı), *arĖala-* (Tuva ve Tofalar) (bk. Kincses-Nagy, 2018: 51)

ASRA- ‘beslemek, bakmak’

→ Poppe, 1962: 334

→ Knüppel, 2009: 354

→ Çiçek, 2015: 81

→ Güner, 2017: 12

→ Kincses-Nagy, 2018: 55-56

13.YY. = *asra-* ‘beslemek, bakmak’ (CC, 70b/8 → Argunşah ve Güner, 2015: 638)

13-14.YY. = *asra-* ‘verpflegen, versorgen, ernähren’ (SUK: 241; Clark, 1975: 147)

14.YY. = *asra-* ‘besleyip büyütmek, himaye etmek’ (KE, 33v7,184v6, 186r 14, 166v7, 230v20, 231r1 → Ata, 1997: 37), ‘bakmak, besleyip büyütmek, himaye etmek’ (NF, 286- 5, 154-4, 178-12, 359-6, 154-2 → Ata, 1998: 23), ‘хранить, сохранять; содержать, кормить’ (MNa, 15 → Nadjip, 1961: 164), ‘proteggere’ (MNb, 15b, 47ab, 124b, 144b vd. → Gandjei, 1959: 92), (GT, 1771-11 → Karamanlıoğlu, 1978: 205), *asra-* ‘korumak, sakınmak’ (UÇİS: 152), *асра-* ‘хранить; охранять; кормить; поспитывать; выращивать’ (HŞ, Nadjip, 1979: 196), (HŞ, Zajackowski, 1961: 12); *asar-/asra-* ‘muhafaza etmek, sakınmak, esirgemek, korumak’ (Fütuhu’ş-Şam Tercümesi, Kadı Burhaneddin D., Kelile ve Dimne →T I: 243)

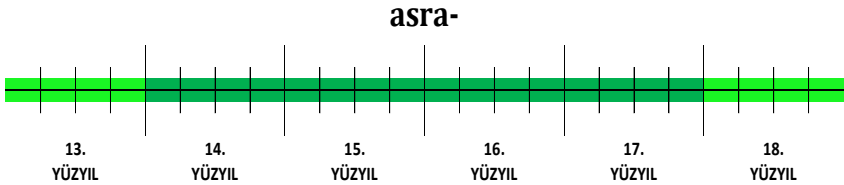
15.YY. = *isra-* ‘смотреть за кем-л., чем-л., защищать’ (BL, 28b → Borovkov, 1961: 115), *asra-* (SD, 155 → Eraslan, 1999: 401), *asra-* (TE, 113v15 → Kincses-Nagy, 2018: 55-56), (FK → Ab.)

16.YY. = *asra-* (Ab. → Atalay 1970: 236; 14); *asra-* ‘muhafaza etmek, korumak’ (Bab., 197a-9, 255a-3, 254b-14 → Şen, 1993: dizin 35)

16-17.YY. = *asra-l-* ‘быть питаемым, воспитываемым, содержаться’ (KS: 150)

17.YY. = *asra-* (Mif.L, 100 → Rahimi 2021: 105) = (HE)

18.YY. = *asra-* (S 39v11 → Clauson, 1960: 34) = ‘saklamak’ (Heyet, 2021: 284)

Şekil 8 *asra-* fiilinin kronolojik görünümü

Oğuz grubu haricinde pek çok çağdaş Türk dilinde farklı fonetik formlarda mevcuttur.

BAVLI- ‘alıcı kuşu veya köpeği eğitmek’

→ Kincses-Nagy, 2018: 60-61

18.YY. = *bavlı-* ‘taze av tutmağa alışmak’, *bavlı-t-* ‘av tutmağa alıştırmak’ (Kamus Tercümesi → TS I: 458)

Şekil 9 *bavlı-* fiilinin kronolojik görünümü

Bu sözcük 19. yüzyıl Çağatay sözlüklerinde de bulunur (*Kincses-Nagy, 2018: 60*).

Çağdaş varyantlar: *bavlı-* (Türkçe), *bawlı-*⁸ (Kazakça) (bk. *Kincses-Nagy, 2018: 60-61*)

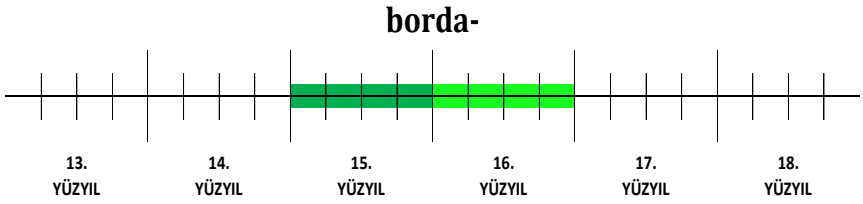
BORDA- ‘semirmek’

→ Ölmez, 2015: 189-191

→ *Kincses-Nagy, 2018: 66*

15.YY. = *borda-* (Sİ, THE, TMA, Mün. → Ölmez, 2015: 189-191)

16.YY. = *burda-* (Ab. → Atalay, 1970: 144)

Şekil 10 *borda-* fiilinin kronolojik görünümü

Çağdaş varyantlar: *burda-* (Tatarca), *bordo-* (Kırgızca), *porda-* (Sarı Uygurca) (bk. *Kincses-Nagy, 2018: 66*)

BOS- ‘kaçmak, terk etmek; uzun aradan sonra geri gelmek’

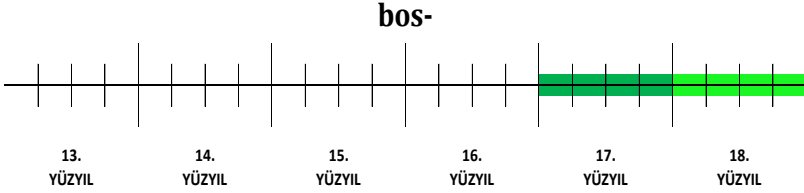
→ *Kincses-Nagy, 2018: 67-68*

⁸ *Kincses-Nagy; Radloff* verisine dayanarak *bawlu-* şeklinde vermiştir.

17-18.YY. = *bos-* ‘abwandern, auswandern’ (ÇN, 8v11; 9r1; 48r22 → Ivanics ve Usmanov, 2002: 134)

18.YY. = *bos-* (S 134v 7 → Clauson, 1960: 46)

Kincses-Nagy’e göre bu sözcük ayrıca yanlışlıkla Muhakemetu’l-lugateyn’de *bus-* ‘saklanmak, pusuya yatmak’ maddesiyle birleştirilmiştir (2018: 68).⁹

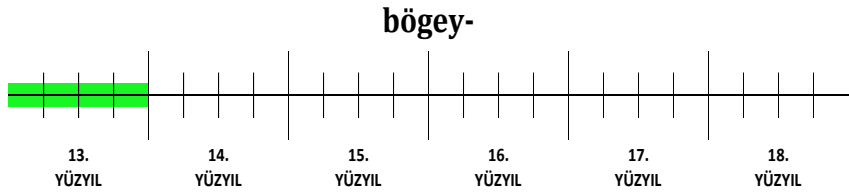
Şekil 11 *bos-* fiilinin kronolojik görünümü

Çağdaş varyantlar: *bos-* (Karakalpakça, Kazakça, Türkmençe), *pos-* (Tuba, Lebed, Baraba) (bk. Kincses-Nagy, 2018: 68).

BÖGEY- ‘söz dinlemek, itaat etmek, boyun eğmek’

< TMo. *bökei-* ‘to bend down, bow, bow one’s head, salute by bowing, stoop, incline; to lean’ > HMo. *böhiy-* (MED: 127) < ET *bük-* (bk. Ünal, 2016: 171)

13.YY. = *bögey-* ‘söz dinlemek, itaat etmek, boyun eğmek’ (CC, 82a/22b → Argunşah ve Güner, 2015: 672)

Şekil 12 *bögey-* fiilinin kronolojik görünümü

Codex Cumanicus’u içeren Moğolca alıntı çalışmalarında Moğolca bir fiil olarak dikkate alınmamıştır. Bu sözcük tarihî Moğolcada *bökei-*, çağdaş Moğolcada da *böhiy-* olarak kayda geçer (bk. MED: 127; ayrıca bk.

⁹ Burada şunu belirtmek gerekir ki Barutçu Özönder, 2011: 110’da “fiiller” başlığı altında sunulan *bus-* fiiline verilen anlam doğrudan el yazmasından elde edilen bir anlam olmayıp müteakip eserlerden mülhemdir, zira T775b24’te (= Barutçu Özönder, 2011: 170) bulunan sözcüğe müellifçe bir anlam tayini yapılmamıştır.

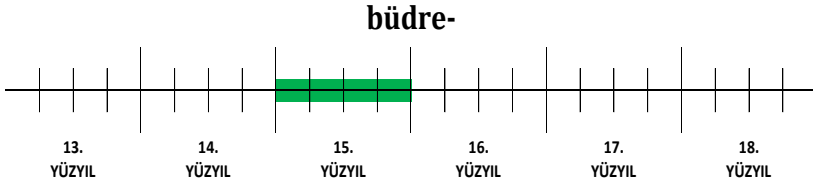
VEWT: 91-92). Türkçe *bük-* fiilinin Moğolcadan geri alıntılması söz konusu olabilir. Sözcüğün Moğolca kökeni yok sayılsa bile böylesi bir sözcüğün Türkçe fiil yapım ilkelerine uymadığını söylemek yerinde olur.

Çağdaş varyant: *bököy-*, *bukuy-*, *mukuy* (Sahaca) (bk. VEWT: 91-92)

BÜDRE- (veya *büdüre-/ büdürü-/ büdür-* olarak okunabilir) ‘sürçmek, takılıp düşmek, sendeleyip yıkılmak’

→ Tuna, 1976: 286

15.YY. = *büdre-* (DK, 35, 5; 66, 3; 154, 8 → Tuna, 1976: 286)

Şekil 13 *büdre-* fiilinin kronolojik görünümü

Çağdaş varyantlar: *püdürtle-* (Teleütçe) (bk. VEWT: 91); *büdre-* (Azerbaycan T., Türkmence), *büdüre-* (Kumukça), *büdürüy-* / *müdürüy-* (Sahaca) (bk. Schönig, 2000: 77).

BÜRKE- ‘örtmek’

→ Kincses-Nagy, 2018: 73

15.YY. = *bürke-* (FK, Ü2-83b-4 → Kaya, 1996: 571)

16.YY. = *bürke-* (Ab. → Atalay, 1970: 145), *bürke-t-* (Atalay, 1970: 145)

17.YY. = *bürke-* (Mif.L, 199 → Rahimi, 2021: 136) = (FK)

Şekil 14 *bürke-* fiilinin kronolojik görünümü

Çağdaş varyantlar: *burka-* [burke-] (Özbekçe), *bürke-* (Altayca, Karakalpakça, Kazakça, Kumukça, Nogayca, Tuba-Kiji), *bürge-* (Tuva),

bü'rhe- (Tofalar), *bürki-* (Uygurca), *bürküy-* (Sahaca) *pürke-* (Tobol, Şor, Sagay, Koybal), *pürge-* (Hakas), *pürkö-* (Lebed) (bk. *Kincses-Nagy 2018: 73*)

BÜSRE-/BÜSÜRE- ‘onaylamak, kabul etmek; teşekkür etmek’

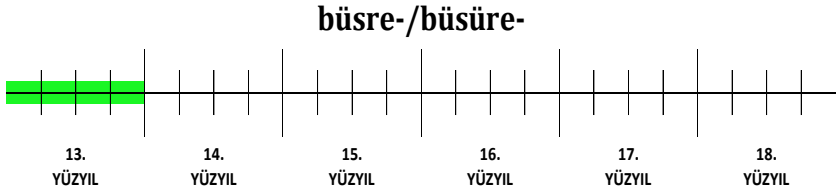
→ Poppe, 1962: 335

→ Knüppel, 2009: 355

→ Çiçek, 2015: 82

→ Güner, 2017: 13-14

13.YY. = *büsre-/büsüre-* ‘onaylamak, kabul etmek, tasvip etmek’ (CC, 66a/27b, 66a/23b-24b, 70a/4 → Argunşah ve Güner, 2015: 677)

Şekil 15 *büsre-/büsüre-* fiilinin kronolojik görünümü

BUTRA- / BOTRA- / BÜTRE- ‘dağılmak, saçılmak’

→ Ölmez, 2015: 197-200

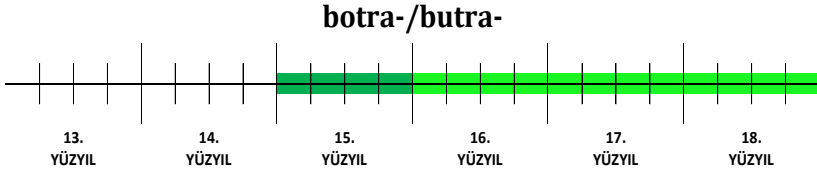
< TMo. *butara-* ‘to break to pieces, smash; to disperse, scatter’ > HMo. *butra-* (MED: 141)

15.YY. = *butra-* (NŞ → Ölmez, 2015: 197-200), *bütre-* ‘быть рассеянным, разбросанным’ (BL, 40v → Borovkov, 1961: 139), (GS), *botra-* (FK, 249-1 → Kaya, 1996: 236), *botrat-* (FK, Ü2-14a-1 → Kaya, 1996: 69)

16.YY. = *butra-t-*, *butra-ş-* (Ab. → Atalay, 1970: 141-142)

17.YY. = *butra-t-* ‘dağıtmak, saçmak’ (Mif.L, 199 → Rahimi, 2021: 136) = (GS)

18.YY. = *botra-* (S 129v22 → Clauson, 1960: 46)

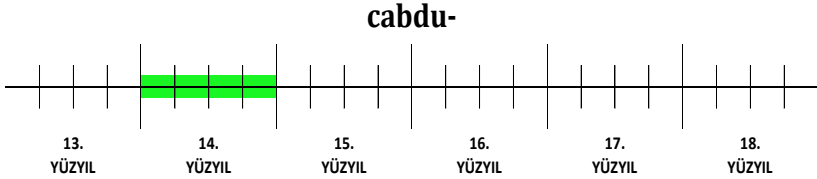
Şekil 16 *botra-/butra-* fiilinin kronolojik görünümü

Çağdaş varyantlar: *pudra-* / *pudrıla-* ‘die zweige abbrechen’ (Şor) (R IV: 1383), *putra-*¹⁰ ‘auseinanderlaufen, sich verstreuen’ (Kazak) (R IV: 1316)

CABDU- ‘hazırlamak, donatmak; tanzim etmek, döşemek’

< TMo. *cabdu-/cabda-* ‘to have or find time or leisure for; to be in time; to be about to do something; to prepare for; to forestall; to do something at the right moment; to attempt, undertake; to intend; to be approaching’ > HMo. *cavda-* (MED: 1018)

13-14.YY. = *cabdu-* ‘hazırlamak, donatmak; tanzim etmek, döşemek’ (UÇİS: 157)

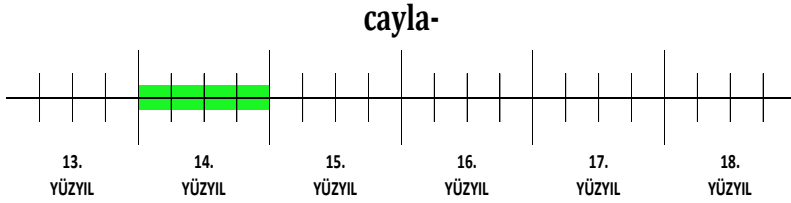
Şekil 17 *cabdu-* fiilinin kronolojik görünümü

CAYLA- ‘saklamak, gizlemek’

< TMo. *cayıla-* ‘to go away from; to step aside; to yield, give way; to avoid, elude, evade, dodge’ > HMo. *zayla-* (MED: 1026)

13-14.YY. = *cayla-* ‘saklamak, gizlemek’ (UÇİS: 157)

¹⁰ Räsänen (1969: 90-91) tarafından da alıntılanmış bu örnek günümüz Kazakçasında veya Kırgızcasında bu biçimde bulunmamaktadır. Bununla birlikte *bitıra-* ‘dağılmak, saçılmak, yayılmak’ şeklinde her ikisinde de mevcuttur.

Şekil 18 *cayla-* fiilinin kronolojik görünümü

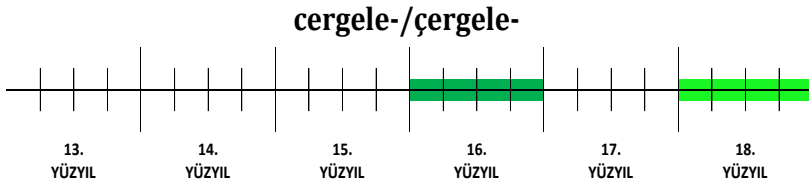
CERGELE-/ÇERGELE- ‘sıra hâlinde durmak, av çemberi oluşturmak’

→ Tuna, 1976: 288

→ Kincses-Nagy, 2018: 125

16.YY. = *çergele-* ‘çember içine almak (av yakalamak için)’ (Bab. 364b/1 → Şen, 1993: dizin 166)

18.YY. = *çergele-n-/cergele-n-* ‘insan ve hayvanlar çepeçevre bir halka meydana getirmek’ (Burhan-ı Katı → TS II: 762)

Şekil 19 *cergele-/çergele-* fiilinin kronolojik görünümü

Çağdaş varyantlar: *cergele-* (Kırgızca), *çergeleş-* (Tuvaca), *yergele-* (Karayca), *yergeleş-* (Teleüt), *d^hergele-/yergele-* (Altayca), *sergeles-* (Sahaca) (bk. Kincses-Nagy, 2018:125)

ÇIDA-/CIDA- ‘dayanmak, tahammül etmek; karşı koymak’

→ Kincses-Nagy, 2018: 80

14.YY. = *çıda-* ‘dayanmak, tahammül etmek’ (KE, 204v16 → Ata 1997: 159)

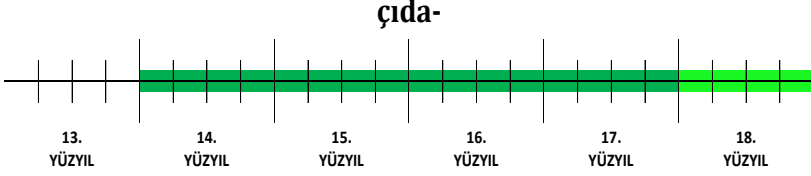
15.YY. = ‘терпеть’ (BL 55b → Borovkov, 1961: 177), *cıda-* (ML, 775b27 → Barutçu Özönder, 2011: 170), (FK)

16.YY. = *çıda-* (Ab. → Atalay 1970: 115, 233) = FK

16-17.YY. = *çıda-* ‘терпеть, выдерживать, выстоять, устоять, преодолеть,’

преодолеть собственную слабость, боль, искушение’ (KS: 387)

18.YY. = *çıda-* (S 216r 17 → Clauson, 1960: 57)

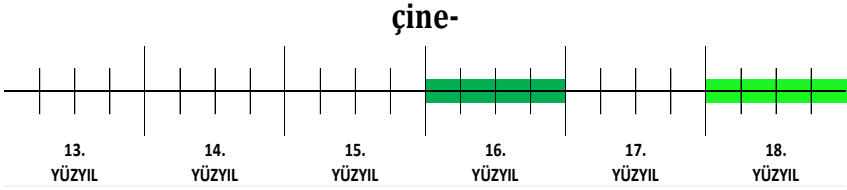
Şekil 20 *çıda-/cida-* fiilin kronolojik görünümü

ÇİNE- ‘ölçmek, tartmak’

< TMo. *çine-* ‘to measure, weigh’ (MED: 188)

16.YY. = *çine-* ‘tahmin etmek, tasavvur etmek’ (Bab. 354a/10, 210a/9, 261a/4, 264b/7, 270a/7 → Şen, 1993: dizin 174; ayrıca bk. Kara, 2022: 639), (ŞD, 122a-12 → Karasoy, 1998: 214)¹¹

18.YY. = (S 221r6 → Clauson, 1960: 57)

Şekil 21 *çine-* fiilin kronolojik görünümü

ÇUB(U)RU- ‘birbiri ardından gitmek, sıra hâlinde gitmek’

→ Kincses-Nagy, 2018: 86-87

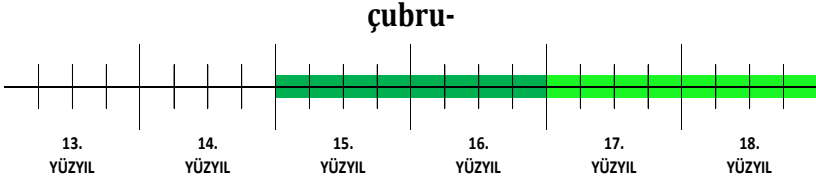
15.YY. = *çubru-t-* (ML, 775b26 → Barutçu Özönder, 2011: 170), *çubru-t-* (FK, Ü2-41a-6 → Kaya, 1996: 206)

16.YY. = *copruş-* (Ab. → Atalay, 1970: 240-241), *çupru-* ‘birbiri ardınca dizilerek gitmek, uzamak, akmak’ (Bab., 197b-14, 290b-12, 230a-11 → Şen, 1993: dizin 175)

17.YY. = *çubru-t-* ‘birbirinin ardınca dizmek, art arda uzatmak’ (Mif.L, 320 → Rahimi, 2021: 175) = (FK)

¹¹ Karasoy, dizinde bu sözcüğü ‘çiğnemek’ olarak adlandırmıştır; fakat beyitte bu anlamdan ziyade söz konusu Moğolca fiilin anlamına paralel bir anlamda kullanıldığını düşünmekteyiz: *hoş hoş içip mest olmuşam derd-i safın tanılamayın / saf saf katar tarkatmışam buğra bota çinemeyin.*

18.YY. = *çubru-* (S 211r 5 → Clauson, 1960: 56)

Şekil 22 *çubru-* fiilinin kronolojik görünümü

DALDALA- ‘gizlemek’

→ Tuna, 1976: 293

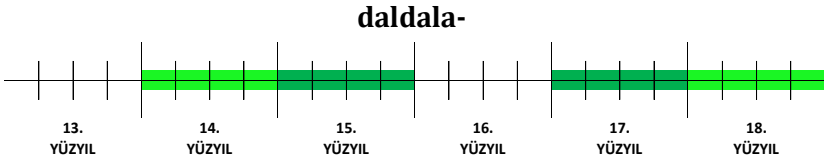
→ Kincses-Nagy, 2018: 92

14.YY. = *taldala-* ‘sığınmak, barınmak, örtülmek (rüzgâr, yağmur vb.den) (UÇİS: 172)

15.YY. = *daldala-* (FK, Ü1-155b-3 → Kaya, 1996: 483)

17.YY. = *duldala-n-* ‘iltica etmek, sığınmak, siper almak’ (Evliya Çelebi S. → TS II: 1248)

18.YY. = *daldala-* (S 224r 18 → Clauson, 1960: 58), *duldala-n-* (Kamus Tercümesi → TS II: 1248)

Şekil 23 *daldala-* fiilinin kronolojik görünümü

Çağdaş varyantlar: ***daldala-*** (Azerbaycan T., Kazakça, Kırgızca, Türkmençe), ***daldili-*** (Uygurca), ***duldalan-*** (Anadolu ağızları).

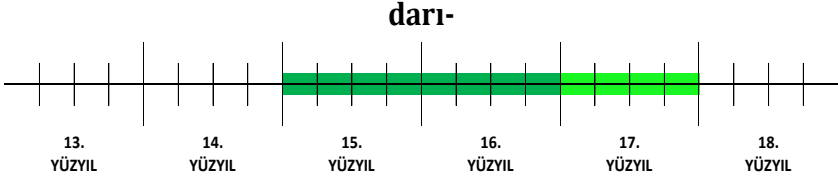
DARI- ‘başına (bela vs.) gelmek’

→ Ölmez, 2013: 3375

15.YY. = (LT, CXXXVI, 2327; HE, BV, MK → Ölmez, 2013: 3375), (FK, Ü2-84b-4 → Kaya, 1996: 576)

16.YY. = ‘arız olmak, gelmek, getirmek’ (ŞD, 186a-13, 183b-7 → Karasoy, 1998: 408), ‘gelmek, karşısına (önüne) çıkmak’ (Bab. 196b/6 → Şen, 1993: dizin 180)

17.YY. = ‘uğramak, karşılaşmak, maruz kalmak’ (Mif.L., 348 → Rahimi, 2021: 184) = (FK)

Şekil 24 *darı-* fiilinin kronolojik görünümü

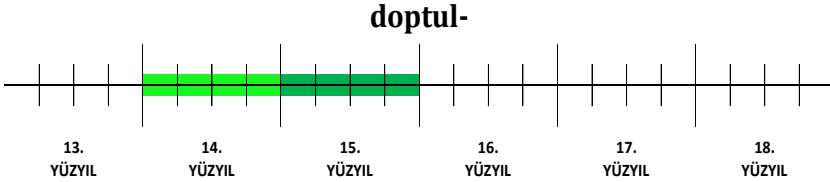
Çağdaş varyantlar: *darı-* (Kazakça), *tarıy-* (Sahaca) (bk. VEWT: 133), *darı-* (Uygurca) (bk. Ölmez, 2013: 3375)

DOPTUL- ‘ayaklar altında ezmek, tepinmek; dörtnala sürmek, çok hızlı gitmek’

< TMo. *dobtul-* (ME-M, 830-831 → Poppe, 2017: 43), *dobtul-* ‘to ride a horse at full speed, gallop; to attack, raid, storm (mil.)’ > HMo. *dovtlogo-* (MED: 255)

14.YY. = *doptul-* ‘tepinmek; dörtnala sürmek, çok hızlı gitmek’ (ME-M, 830-831 → Poppe, 2017: 43)

15.YY. = *doptul-* (ML, 775b-27 → Barutçu Özönder, 2011: 170)

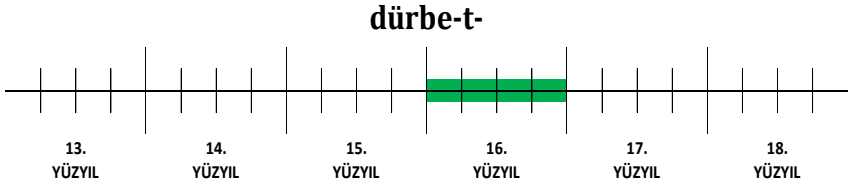

Şekil 25 *doptul-* fiilinin kronolojik görünümü

DÜRBE-T- ‘mağlup edip kaçırmak’

< Mo. *dürbi-* ‘to be frightened, panic-stricken; to run or flee in panic’ > HMo. *dürve-* (MED: 281)

16.YY. = *dürbe-t-* ‘mağlup edip kaçırmak’ (Bab. 309b/5 → Şen, 1993: dizin 195), *durbat-* ‘mağlup edip kaçırmak’ (Bab. 309b/5 → Kara, 2022: 641)

Şekil 26 *dürbet-* fiilinin kronolojik görünümü

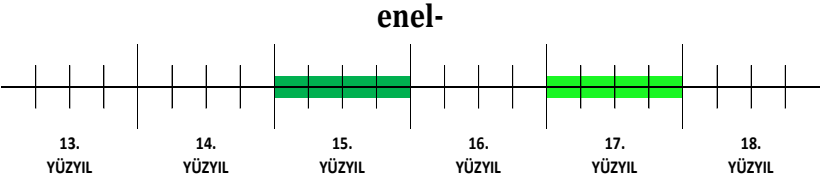
Çağdaş varyantlar: *dürbö-* (ve *dürböt-*) (Kırgız) (bk. Şen, 1993: dizin 195)

ÉNEL- ‘üzülmek; şaşırmaq’

< TMo. *enel-* ‘to suffer pain of body or mind; to grieve, lament, be distressed’ > HMo. *enel-* (MED: 317)

15.YY. = *inal*¹² (FK, R603a-5 → Kaya, 1996: 70)

17.YY. = *ênel-* ‘gamlı olmak, üzülmek; gözü yaşarmak; hayrette kalmak’ (Mif.L., 152 > Rahimi, 2021: 121) = (FK)

Şekil 27 *enel-* fiilinin kronolojik görünümü

EREMSİ- ‘kibirleşmek, övünmek’

→ Poppe, 1962: 336

→ Knüppel, 2009: 355

→ Çiçek, 2015: 82

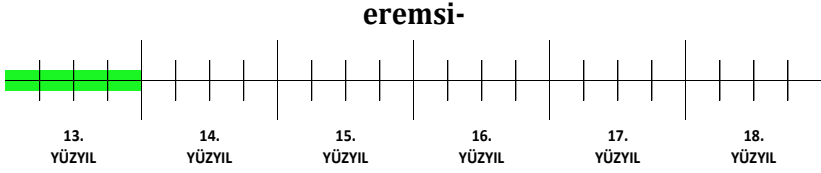
→ Güner, 2017: 15

13.YY. = *eremsi-* ‘gururlanmak, kibirleşmek, övünmek’ (CC, II 80b-24

→ Arğunşah ve Güner, 2015: 701)

¹² *karıp ni hālğa kaldım ki yār kılmas rahm / niçük ki tıfl kibi zār yıgılasam inalıp.*

Şekil 28 *eremsi-* fiilinin kronolojik görünümü

Çağdaş varyant: *eremtsi-* (Teleüt) (bk. VEWT: 46)

ERKELE-N- ‘nazlanmak, şımarmak’

- Poppe, 1962: 336
- Knüppel, 2009: 355
- Çiçek, 2015: 83
- Güner, 2017: 15

13.YY. = *erkele-n-* ‘nazlanmak, şımarmak’ (CC 81b/27b → Argunşah ve Güner, 2015: 702)

Şekil 29 *erkelen-* fiilinin kronolojik görünümü

Çağdaş varyantlar: *erkele-* (Kumuk, Kırgız), *erkelen-* (Altay, Karaçay-Balkar, Teleüt), *erkelet-* (Kırgız, Karakalpak, Kumuk, Tarancı) (bk. R I: 780; Csaki, 2006: 100), *irkele-* (Başkurt ve Tatar), *erkile-* (Uygur) (bk. Csaki, 2006b: 100-101)

ĞIŃŞI- / ĞIDIŞ- ‘(köpek) ciyaklayarak kaçmak’

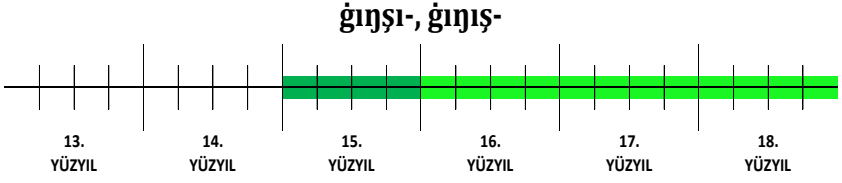
- Kincses-Nagy, 2018: 110

15.YY. = *ğıŃşı-* (FK, Ü2-36b, Ü1-57b-5 → Kaya, 1996: 181)

16.YY. = *ğıŃşı-* (Ab. → Atalay, 1970: 301)

17.YY. = *ğıŃşı-* ‘camı yanan köpek bağırmak, çenilemek’ (Mif.L., 422 → Rahimi, 2021: 206) = (FK)

18.YY. = *ğınış-* (S 262v 28 → Clauson, 1960: 65)

Şekil 30 *ğınış-* / *ğınış-* fiilinin kronolojik görünümü

Oğuz grubu haricinde pek çok çağdaş Türk dilinde farklı fonetik formlarda tanıklar (bk. Kincses-Nagy, 2018: 110)

ĞILCAY- ‘aklını kaçırmak, çıldırmak’

→ Kincses-Nagy, 2018: 111-112

18.YY. = *ğılca-* (S 262v 18 → Clauson, 1960: 65)

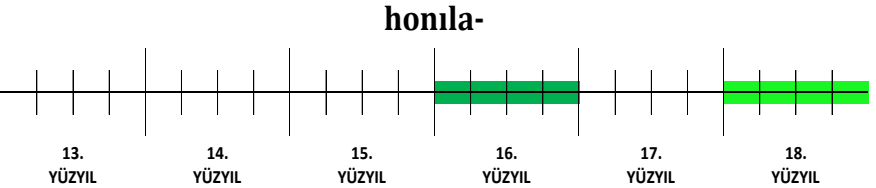
Şekil 31 *ğılca-* fiilinin kronolojik görünümü

HONILA- ‘yaya oku yerleştirmek’

→ Kincses-Nagy, 2018: 113

16.YY. = *holıla-* (Bab. 107a → Kincses-Nagy 2018: 113), *Yana bir oqnu hūnilep ilgerirek yürüdüm.* (Bab. 107a/7 → Kumsar, 2021: 303)

18.YY. = *honıla-* (S 324r29 → Clauson, 1960: 76)

Şekil 32 *honıla-* fiilinin kronolojik görünümü

HÜRE-T- ‘ortadan kaldırmak, kovmak’, **ÜRE-L-** ‘davalı ile davacı anlaşıp aralarındaki davayı bozmak’ < Mo. *üre-*

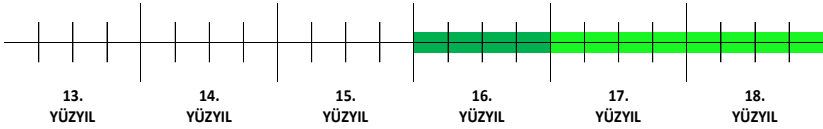
→ Kincses-Nagy, 2018: 114

16.YY. = *hüret-* ‘uzaklaştırmak, çıkartmak, ayırmak, tart etmek (rütbe, mevki vs. için)’ (Bab. 239a-12, 240a-6 → Şen, 1993: dizin 295)

17.YY. = *üre-l-* ‘davalı ile davacı anlaşıp aralarındaki davayı bozmak’ (Mif.L 51 → Rahimi, 2021: 92)

18.YY. = *hüret-* (S 324r29 → Clauson, 1960: 76)

hüre-t- ve üre-l-

Şekil 33 *hüret-* ve *ürel-* fiillerinin kronolojik görünümü

Çağdaş varyantlar: *üre-* (Altay, Hakas, Teleüt, Tofalar, Tuba-Kiji, Tuva, Şor, Sagay), *ürö-* (Kırgız) (bk. Kincses-Nagy, 2018: 114)

ILBARA- ‘sıcaktan kabarmak ve su toplamak’

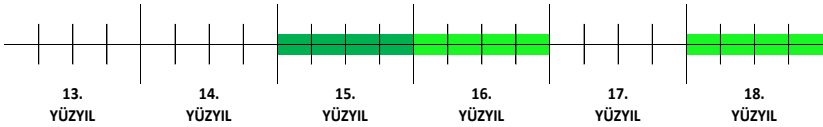
< TMo. *ulbara-* [*ulbura-*] ‘to become, soft, tired out, exhausted; to be cooked or stewed, be overcooked’ = HMo. (MED: 872)

15.YY. = *ilbara-t-/ılbara-t-* ‘yakmak, haşlamak’ (LM → Ünlü, 2013: 497, 520)

16.YY. = *ilbara-* ‘yanmak, haşlanmak’ (Ab. → Atalay, 1970: 73)

18.YY. = *ilbara-* (S 111r5 → Clauson, 1960: 43)

ilbara-

Şekil 34 *ilbara-* fiilinin kronolojik görünümü

Çağdaş varyantlar: *albıra-* (Kazak) (R I, 435), *albir-* (Kırgız)

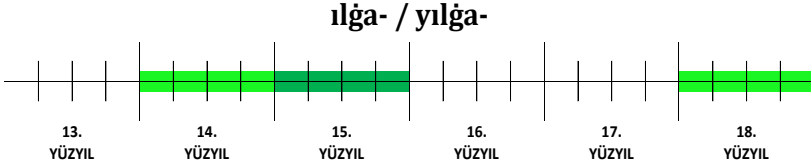
İLĞA- / YILĞA- ‘aramak, istemek; seçmek’

→ Kincses-Nagy, 2018: 115

14.YY. = *ılğa-* ‘seçmek, ayıklamak’ (UÇİS: 160)

15.YY. = *ılğa-*, *yılğa-* (TE, 198r17-198v1, 198v3-4 → Kincses-Nagy, 2018: 115)

18.YY. = *ılğa-* (S 112r1 → Clauson, 1960: 43)

Şekil 35 *ılğa-* / *yılğa-* fiilinin kronolojik görünümü

Çağdaş varyantlar: ***ılğa-*** (Altayca, Kırgızca, Baraba Tat., Tarancı ağ., Teleüt, Tuva, Uygurca), ***ılğā-*** (Sahaca) (bk. Kincses-Nagy, 2018: 115)

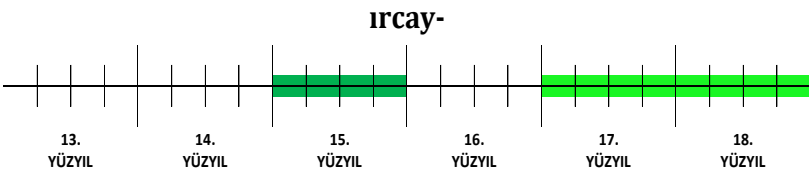
İRCAY- ‘dış gıcırdatmak’

→ Kincses-Nagy, 2018: 118-119

15.YY. = *ırcay-* (FK, Ü1-80b-2 → Kaya, 1996: 252)

17.YY. = *ırcay-* (Mif.L., 147 → Rahimi, 2021: 119) = (FK)

18.YY. = *ırcay-* (S 98r14 → Clauson, 1960: 42)

Şekil 36 *ırcay-* fiilinin kronolojik görünümü

Çeşitli fonetik formlarıyla Oğuz dışı pek çok Türk dilinde yaşamaktadır (bk. Kincses-Nagy, 2018: 119).

KADA- ‘çivilemek, mıhlamak, çakmak’

→ Poppe, 1962: 337

→ Tuna, 1976: 296

→ Knüppel, 2009: 356

→ Çiçek, 2015: 83-84

→ Güner, 2017: 15

→ Kincses-Nagy, 2018: 166-167

13.YY. = ‘çivilemek, mıhlamak, çakmak’ (CC, 74a2 → Argunşah ve Güner, 2015: 723)

14.YY. = ‘takmak, dikmek’ (UÇİS: 161)

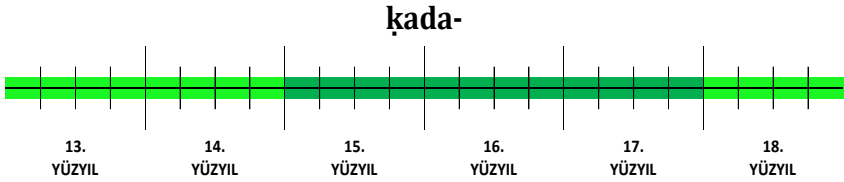
15.YY. = (ML, 775b27 → Barutçu Özönder, 2011: 170), (NŞ → Ab.); *kada-l-* (FK, R603a-4 → Kaya, 1996: 70)

16.YY. = (Ab. → Atalay 1970: 305) = (NŞ), (Bab. H340b-10 → Şen, 1993: dizin 278; Kara, 2022: 684), (Bab. 113a-5 → Kumsar, 2021: 1402), *kada-n-* ‘pekişmek, bağlanmak, sağlamca yerleşmek’ (Gülşen-i Raz Tercümesi → TS IV: 2157)

16-17.YY. = *χada-* ‘пригвоздить; вонзить, воткнуть, проткнуть’ (KS: 788)

17.YY. = *kada-l-* (Mif.L., 491 → Rahimi, 2021: 229)

18.YY. = *kada-* (S 267v28 → Clauson, 1960: 66)

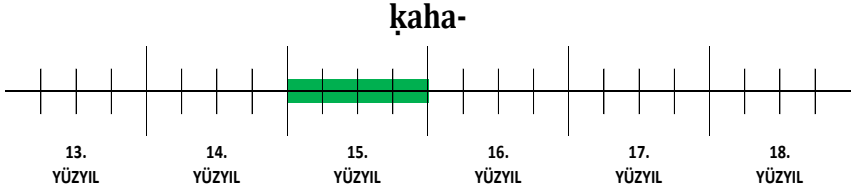
Şekil 37 *kada-* fiilinin kronolojik görünümü

Anadolu ağızları da dâhil olmak üzere hemen her çağdaş Türk dilinde yaşar (bk. Kincses-Nagy, 2018: 166-167)

ҚАҒА- ‘kuşatma altına almak; çevrelemek, etrafını sarmak’

→ Kincses-Nagy, 2018: 167

15.YY. = *kaha-* (ML, 775b27 → Barutçu Özönder, 2011: 170)

Şekil 38 ķaha- fiilinin kronolojik görünümü

ĶARA- ‘bakmak; gözetlemek; korumak’

→ Kincses-Nagy, 2018: 172-173

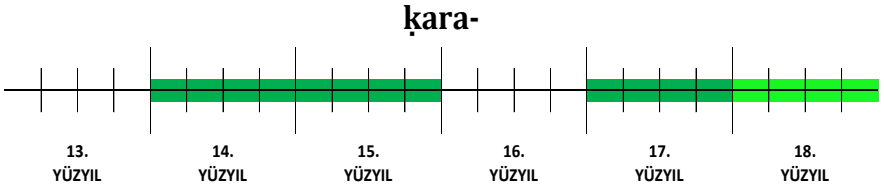
14.YY. = ķara- ‘bakmak’ (KE 81v15 → Ata, 1997: 297), (ME-M 2259 → Poppe, 2017: 127)

15.YY. = ķara- (GD, 228 → Kincses-Nagy, 2018: 172)

17.YY. = ķara- (Şec.T. 91b-2, 93b-17, 96a-2 → Ölmez, 2020: 385)

17-18.YY. = ķara- (ÇN, 12r 12, 16v 17, 17r5 → Ivanics ve Usmanov, 2002: 160)

18.YY. = ķara- (S 268r20 → Clauson, 1960: 66)

Şekil 39 ķara- fiilinin kronolojik görünümü

Oğuz grubu dışında (Türkmençe hariç), çağdaş Türk dillerinde yaygınlıkla bulunur (bk. Kincses-Nagy, 2018: 172).

ĶATAĖ(A)LA- ‘korumak; yerine getirmek’

→ Ağca ve Gül, 2018: 54-55

13. YY. = ķataĖ(a)la- ‘korumak; yerine getirmek’ (OKD → Ağca ve Gül, 2018: 54-55)

14. YY. = ķataĖla- ‘uğraşmak, meşgul olmak, yapmak, yerine getirmek’¹³ (UÇİS: 162)

¹³ Bununla birlikte, ķataĖlaĖu verisinin anlamında OKD verisini destekleyen ‘korumak, saklamak’ anlamı mevcuttur (UÇİS: 162).

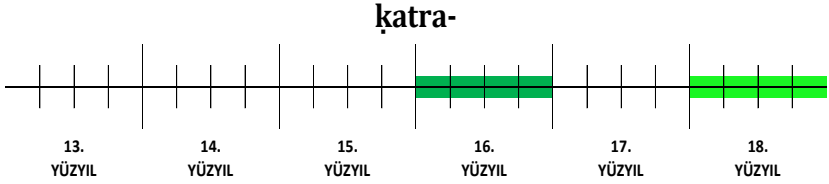
Şekil 40 kağ(a)la- fiilinin kronolojik görünümü

KA TRA- ‘dört nala koş(tur)mak; hızlı sürmek; acele etmek’

→ Kincses-Nagy, 2018: 177

16.YY. = *ka tra-* (Bab. 25b, 223b → Kincses-Nagy, 2018: 177-178; *ka tra-* ‘meşgul olmak, uğraşmak’ (Bab. 115a-13 → Kumsar, 2021: 1407) = (Bab. 222a-16, 223b-10 → Yılmaz, 2021: 1716) = (Bab. 315b-4 → Kara, 2022: 687)

18.YY. = *ka tra-* (S 267r1 → Clauson, 1960: 66)

Şekil 41 ka tra- fiilinin kronolojik görünümü

Çağdaş varyantlar: *ka tra-*, *ka tara-* (Uygurca) (bk. Kincses-Nagy, 2018: 178)

KA YFA-N- / KA YPA-N- ‘bir yana çekilmek’

< TMo. *ka yba-* ‘to sway or rock from side to side’ > HMo. *ka yva-* (MED: 911)

18.YY. = *ka yfan-* (S 281r5 → Clauson, 1960: 68), *ka ypan-* (S 279v10 → Clauson, 1960: 68)

Şekil 42 *ķayfan-* / *ķaypan-* fiilinin kronolojik görünümü

KİÇE- ‘gayret etmek’

< TMO. *ķiçie-* ‘to exert oneself, apply oneself to; to make an effort, endeavor, strive; to arrange; to take care, be cautious; to guard against, beware of’ > HMO. *ķiçee-* (MED: 463)

14.YY. = *ķiçe-* ‘içtihatla çalışmak, gayret etmek, ceht kılmak’ (UÇİS: 164)

Şekil 43 *ķiçe-* fiilinin kronolojik görünümü

Çağdaş varyantlar: *ķiçe-* (Teleüt), *ķiçey-* (Sahaca), *ķiçen-* (Hakasça, Tuvaca) (bk. TMEN I: 487)

ĶOMAR- ‘çevrelemek’

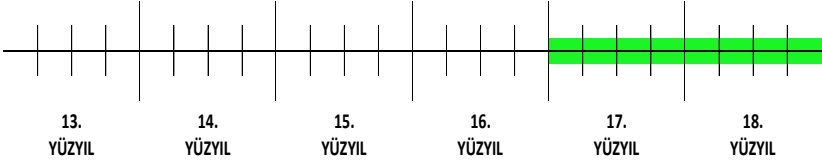
→ Kincses-Nagy, 2018: 180

17.YY. = *ķomar-* / *ķovar-* ‘kuşatmak, çevirmek’ (Mif.L., 476 → Rahimi, 2021: 225)

18.YY. = *ķumar-* (S 290r17 → Clauson, 1960: 69)

ķomar-

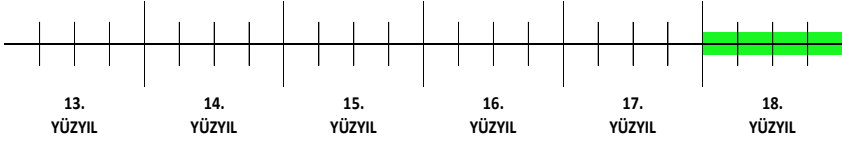
Şekil 44 ķomar- fiilinin kronolojik görünümü

ĶORĶADA-

< TMo. *ķorķada-* ‘to sit in a shelter, take shelter; to hide; to stay at a place for a long time, be attached to a place’ > HMo. *ķorķodo-* (MED: 965)

18.YY. = *ķorķada-* (S 284v23 → Clauson, 1960: 68)

ķorķada-

Şekil 45 ķorķada- fiilinin kronolojik görünümü

ĶUBUL- / XUBUL- ‘şekil deęiřtirmek; dirilmek’

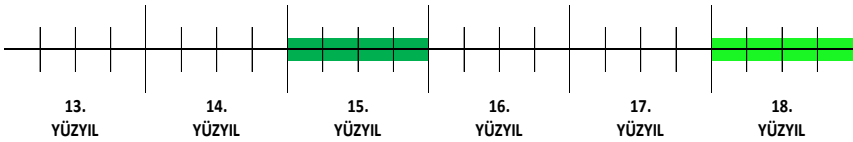
→ Sertkaya, 1987: 273-274

→ Kincses-Nagy, 2018: 228-229

15.YY. = *kubul-* ‘to change shape’ (Mırac. 10/5-6 → Sertkaya, 1987: 273-274)

18.YY. = *ķubul-* (S 222v22 → Clauson, 1960: 58)

ķubul- / ķubul-

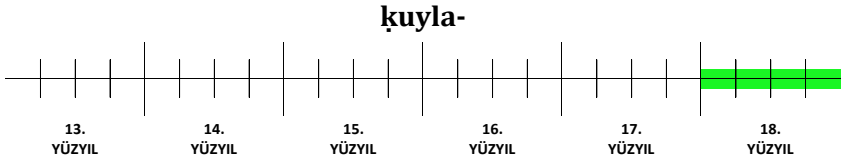
Şekil 46 *kubul-* / *ķubul-* fiilinin kronolojik görünümü

Çağdaş varyantlar: *ħubul-* (Hakasça), *ħül-* (Tuvaca), *kubul-* (Altayca, Kırgızca, Şor, Teleüt, Tuba-Kiji), *kubuluy-* (Sahaca) (bk. Kincses-Nagy, 2018: 228)

ƘUYLA- ‘gömmek’

< TMo. *ħuila-* ‘to put into the sheath’ > HMo. *ħuyla-* (MED: 982)

18.YY. = *ħuyla-* ‘to bury’ (S 292r21 → Clauson, 1960: 70)

Şekil 47 *ħuyla-* fiilinin kronolojik görünümü

MAXTA-, MAƘTA- ‘övmek’

→ Poppe, 1962: 336

→ Tuna, 1972: 232-233

→ Knüppel, 2009: 355

→ Çiçek, 2015: 84-85

→ Güner, 2017: 17

→ Kincses-Nagy, 2018: 144

13.YY. = *maħta-* ‘övmek, methetmek’ (CC, 82b-25 → Argunşah ve Güner, 2015: 772)

15.YY. = *makta-* (TZ, 13b7, 35b11, 85a11 vd. → Atalay, 1945: 216)

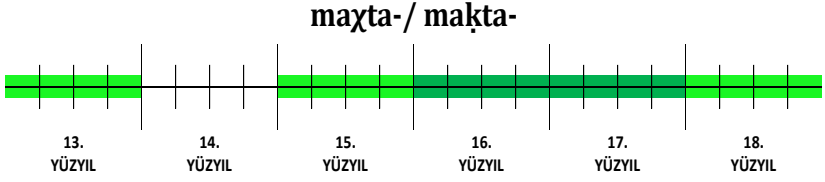
16.YY. = *maħta-/makta-* (ŞD, 43b-9; 102a-11 → Karasoy, 1998: 536-537), *makta-* (Şehname Tercümesi → TS IV: 2793)

16-17.YY. = *maħta-/mağta-* ‘хвалить, восхвалять’ (KS: 940)

17.YY. = *maħta-* (Şec.T., 99a-15 → Ölmez, 2020: 405)

17-18.YY. = *makta-* (ÇN, 10r6, 10r7, 10r9, 13r10 vd. → Ivanics ve Usmanov, 2002: 170)

18.YY. = *makta-* (S 318v4 → Clauson, 1960: 74)

Şekil 48 *maḡta-/ maḡta-* fiilinin kronolojik görünümü

NAHİLLE-, NAḠILLA- ‘at rahvan yürümek, yorgalamak’

→ Tuna, 1976: 301

15.YY. = *naḡ(ı)lla-* ‘atı yürütmek, harekete geçirmek’ (MG, 41a-9, 41b-1
→ Uğurlu, 1984: 218)

18-19.YY. = *nahille-* ‘at rahvan yürümek, yorgalamak’ (Kamusu’l-Edeb
→ TS IV: 2825), *naḡilla-* (Kamus Tercümesi, Burhan-ı Katı Tercümesi →
TS IV: 2825)

Şekil 49 *naḡilla-, nahille-* fiilinin kronolojik görünümü

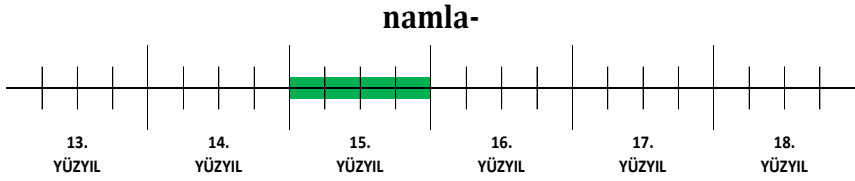
Çağdaş varyantlar: *naikal-* ‘ходить переваливаясь, гордо ходить, шататься - sich in die Hüften wiegend gehen, stolz einherschreiten, schwanken, wackeln’ (Kir. = Kazak), *naikkıl-* ‘шататься, колебаться - hin und her schwanken’ (Soyot, Teleüt) (R III: 634)

NAMLA- ‘okla vurmak’

→ Tuna, 1972: 233

15.YY. = *namla-* (DK-Dresden → Tuna, 1972: 233)

Bu veri, Wilkens’in Eski Uygurca sözlüğünde de bulunmakla birlikte tarihlendirilmemiştir (2021: 485), ancak kabaca 13-14. yüzyıl aralığında kayda geçtiği varsayılabilir.

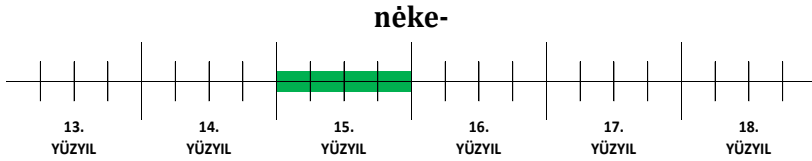
Şekil 50 *namla-* fiilinin kronolojik görünümü

Çağdaş varyant: **namna-** (Şor) ‘разметать по гумну - auf der tenne auseinanderwerfen’ (R III, 666)

NÈKE- ‘takip etmek; talep etmek; rahatsız etmek’

→ Kincses-Nagy, 2018: 150

15.YY. = (ML 775b20 → Barutçu Özönder, 2011: 170)

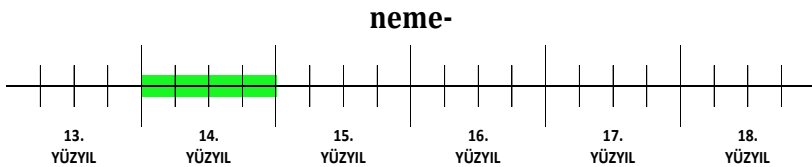
Şekil 51 *nèke-* fiilinin kronolojik görünümü

Çağdaş varyantlar: **neke-** (Altay, Tuba-Kiji, Kumandı), **nike-** (Başkurt), **nege-** (Tuva), **ne’he-** (Tofalar), **ñekey-**, **ñekiy-** (Saha) (bk. Kincses-Nagy, 2018: 178).

NEME- ‘çoğaltmak, eklemek, güçlendirmek; derecesi yükselmek, şöhret sahibi olmak’

< TMO. *neme-* ‘to add, supplement, increase’ (MED: 573)

14.YY. = *neme-* ‘çoğaltmak, eklemek, güçlendirmek; derecesi yükselmek, şöhret sahibi olmak’ (UÇİS: 167)

Şekil 52 *neme-* fiilinin kronolojik görünümü

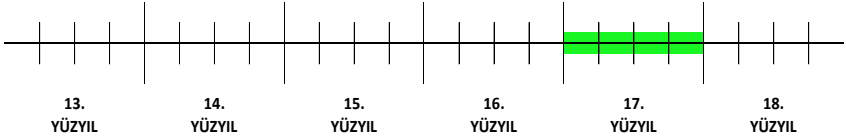
OĞULCA-, OVULCA-Ş- ‘ululamak, saygı göstermek; yakınlaşmak’ oğulca-, ovulca-ş-

< TMo. *agulca-* ‘to meet; to merge (as rivers, etc.)’

17.YY. = *oğulca-* ‘tazim etmek, ululamak, saygı göstermek’ (Mif.L., 62 → Rahimi, 2021: 94), *ovulcaş-* ‘yaklaşmak, yakınlaşmak’ (Mif.L., 112 → Rahimi, 2021: 108)

17. yüzyıl örnekleri dışında, Senglah’ta kayda geçen *ölce-* /*ölceş-* ‘to do homage’ (84r12-26 → Clauson, 1960: 94) örnekleri bu fiillerle ilişkili olabilir.¹⁴

oğulca-, ovulca-ş-

Şekil 53 *oğulca-*, *ovulca-ş-* fiillerinin kronolojik görünümü

OLCALA- ‘harpte ganimet almak’

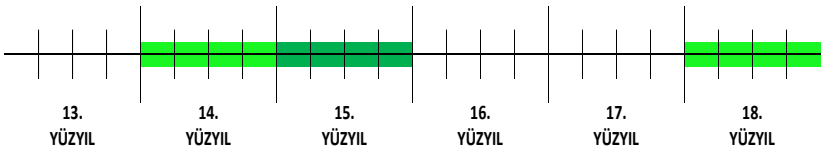
→ Tuna, 1972: 235

14.YY. = *olcala-* ‘ganimet almak, yağma etmek’ (ME 180-4 → Yüce, 1993: 162),

14-15.YY. = *olcala-* (İskender Kitabı → TS V: 2970)

18.YY. = *olcala-* (S 84v13 → Clauson, 1960: 40)

olcala-

Şekil 54 *olcala-* fiilinin kronolojik görünümü

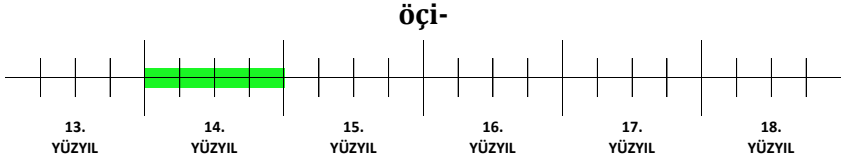
¹⁴ Clauson, bu veriyle ilgili olarak şu detayı verir: “Muhtemelen *ölcemişi* sözcüğünden elde edildi (yazar burada ters türetimi kastediyor). Türkçe değil, ama tam anlamıyla Moğolca da değil, yine de *ölcey*’le bağlantılı”. Diğer yandan Doerfer’e göre Clauson’un bu verisinde hem yazılış hem de etimoloji hatalıdır (TMEN I: 173).

Çağdaş varyantlar: *olcala-* (Kazakça, Nogayca), *olcolo-* (Kırgızca), *oldzala-*, *olcalan-* (Karayca-Haliç), *ulcala-* (Uygurca), *old'olo-* (Altayca), *olzolo-* (Küerik) (bk. Kincses-Nagy, 2018: 153).

ÖÇİ- ‘haber vermek, bilgi vermek, rapor sunmak (hakana, hükümdara)’

< TMo. *oci-* ‘bildirmek, haber vermek’ (Haenisch, 2020: 246), TMo. *öçi-* ‘to say, answer, testify; to pray; to offer (Buddhist)’ > HMo. *öçi-* (MED: 628)

14.YY. = *öçi-* ‘haber vermek, bilgi vermek, rapor sunmak (hakana, hükümdara)’ (UÇİS: 169)

Şekil 55 *öçi-* fiilinin kronolojik görünümü

ÖDGERE- ‘geçmek (önünden)’

< TMo. *önggere-* ‘to pass (over, by, up); to pass away, die’ > HMo. *öngörö-* (MED: 638) < Tr. **önger-* ?

14.YY. = *öngere-* ‘geçmek (önünden)’ (UÇİS: 169)

Şekil 56 *öngere-* fiilinin kronolojik görünümü

ÖS- ‘büyüme, gelişme, yetişme’

→ Kincses-Nagy, 2018: 144

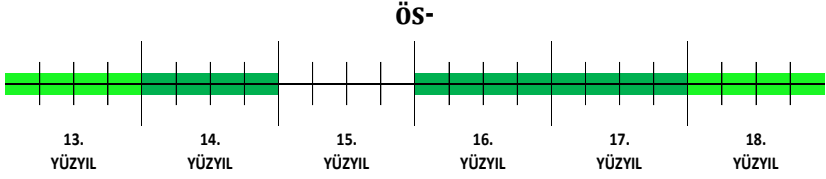
13.YY. = *ös-* ‘büyüme, gelişme, yetişme’ (CC, 72a-8 → Argunşah ve Güner, 2015: 796)

14.YY. = *ös-* ‘uzamak, büyüme’ (KE, 104v9, 147r16 193v13 → Ata, 1997: 510)

16-17.YY. = *ös-* ‘расти, вырасти, возрастать’ (KS: 1101)

17.YY. = *ös-* (Şec.T., 90a-13, 94b-9, 98a-8, 104b-9 → Ölmez, 2020: 405),
üs- ‘yetişip büyüme’ (Evliya Çelebi S. → TS VI: 4094)

17-18.YY. = *ös-* (ÇN, 13r5 → Ivanics ve Usmanov, 2002: 119)

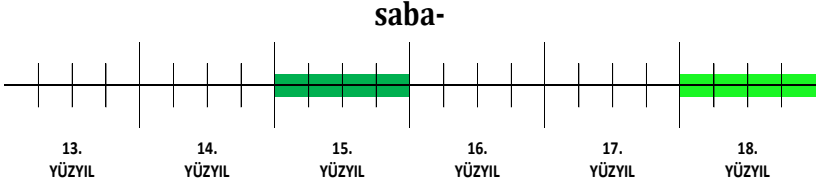
Şekil 57 *ös-* fiilinin kronolojik görünümü

SABA- ‘sopa ile dövmek’

< TMo. *saba-* ‘to hit or throw an object against something; to beat wool in making felt’ > HMo. *sava-* (MED: 653)

15.YY. = *saba-* ‘sopa ile dövmek’ (MK → Ünlü, 2013: 931)

18.YY. = *saba-* (S 228v2 → Clauson, 1960: 60)

Şekil 58 *saba-* fiilinin kronolojik görünümü

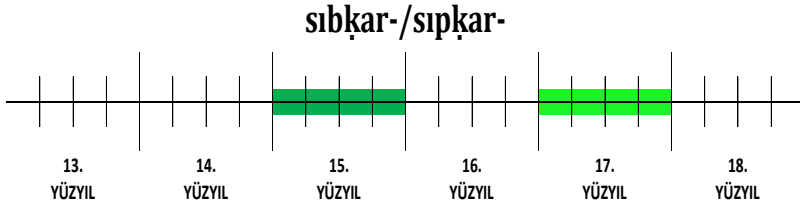
Çağdaş varyant: *saba-* (Kazakça, Kırgızca, Şor, Teleüt) (R IV: 412)

SIBĖAR- / SİPĖAR- ‘bir kerede içmek, hepsini birden içmek’

< TMo. *sibĖar-* ‘to squeeze out; to pour out to the last drop, empty out’ >
HMo. *şavĖra-* (MED: 696)

15.YY. = *sıpkar-* (FK, R602a-6 → Kaya, 1996: 58); (ML 775b20 → Barutçu Özönder, 2011: 170)

17.YY. = *sıbkar-* / *sıpkar-* ‘bir dikişte içmek, hepsini birden içmek, başına dikmek, sömürüp içmek’ (Mif.L, 364 → Rahimi, 2021: 188)

Şekil 59 *sıbķar-/sıpķar-* fiilinin kronolojik görünümü

SOYURĖA- / SUYURĖA- / SIYURĖA / SOYURĖA- ‘ihsanda bulunmak, hediye sunmak’

→ Poppe, 1962: 338

→ Knüppel, 2009: 356

→ Kincses-Nagy, 2018: 195

→ Ağca ve Gül, 2018: 57

13.YY. = *soyurĖa-* ‘ödüllendirmek, nimet vermek; lütfetmek’ (CC, 76a-3, 70a-5 → Argunşah ve Güner, 2015: 817); *suyurĖa-* ‘одарить’ (Tef., 16b26 → Borovkov, 1963: 277); *soyurķa-* ‘ihsan vermek’ (Temir Kutluk Yarlığı, A. II, 17 → ÖzyetĖin, 1996: 106); *soyurķa-* ‘bağışlamak, hediye etmek’ (OKD → Ağca ve Gül, 2018: 57)

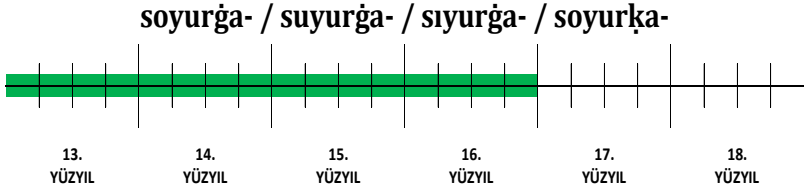
14.YY. = *soyurĖa-* ‘hediye etmek, mükâfatlandırmak’ (KE, 96v15, 88v21, 248v5 → Ata, 1997: 566), *suyurĖa-* ‘дарить’ (MNa, 118 → Nadjip, 1961: 193); *suyurĖa-* ‘taltif etmek, ihsanda bulunmak’ (Fütuhu’ş-Şam Tercümesi → T V: 3604)

15.YY. = *soyurĖa-* ‘azletmek ?, hediye etmek, mükâfatlandırmak’ (TZ → Khairullah, 2015: 549)¹⁵; *soyurĖa-* ‘ihsan vermek’ (İbrahim Han Yarlığı, Ka. I, 6 → ÖzyetĖin, 1996: 130); *suyurĖa-* ‘taltif etmek, ihsanda bulunmak’ (İskendername → T V: 3605)

16.YY. = *soyurĖa-* (Ab. → Atalay, 1970: 295), *suyurĖa-* (Ab. → Atalay, 1970: 283); *soyurĖa-* ‘ihsan vermek’ (Sahib Girey Han Yarlığı, Ka. II, 8 → ÖzyetĖin, 1996: 131)

¹⁵ TZ üzerine yapılan öncül çalışmalar Arapça karşılığın nüansını kaçırdıkları için yanlış anlamlandırma yapmışlardır: *soyurg/ka-* ‘hakani tahttan indirmek’ (Atalay, 1945: 241), *soyurĖa-* ‘свергать, низлагать (правителя)’ (Fazilov ve Ziyayeva, 1978: 375). Khairullah (2015), bu fiil için göz ardı edilmesi gereken anlamı tutmasına rağmen fiilin orijinaline uygun anlamları vererek doğru bir iř yapmıştır. Kapsamlı Arapça sözlüklere bakıldığında Arapça خ لعة [ħala‘a] için “hediye” (3) ve “vermek” (4) anlamları görölmektedir (bk. URL 1).

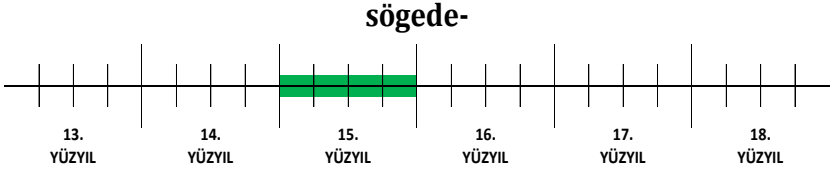

Şekil 60 *soyurğa- / suyurğa- / sıyurğa / soyurқа-* fiilinin kronolojik görünümü

SÖGEDE- ‘tapınmak, hürmet göstermek’

< TMo. *sögiüd-* ‘to kneel down’ > HMo. *sögtö-* (MED: 730) < ET *söküt-* / *söküt-* ‘to kneel’ (EDPT: 820)

15.YY. = *sögede-* (ML, 775b24 → Barutçu Özönder, 2011: 170)

Şekil 61 *sögede-* fiilinin kronolojik görünümü

Çağdaş varyantlar: *sögede-* (Tarancı ağ.) (R IV: 575), *sögedekte-* (Soyot) (VEWT: 430)

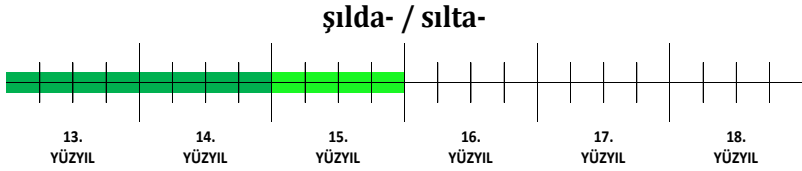
ŞILDA- / SILTA- ‘bahane bulmak’

< TMo. *silta-* ‘to be a cause or reason, be caused by; to pretend, simulate, find a pretext’ > HMo. *şalta-* (MED: 707) < ET *tilta-* / *tilda-* ‘to make excuses, to seek pretext’ (EDPT: 494)

13-14.YY. = *şilda-* ‘Ausflüchte machen’ (Mi21-5 → SUK: 284)

15.YY. = *silta-* ‘bahane bulmak’ (TZ, 9b2 → Atalay, 1945: 237)

Sözcüğün isimleşmiş versiyonları kimi eserlerde görülmektedir: 13.yy. *siltov* ‘iftira, suçlama, hakaret’ (CC, 82b/2 → Güner, 2017: 19); 14.yy. *şiltak* ‘kavga, güürültü, anlaşmazlık’ (Kadı Burhaneddin D., Nesimi D. → T V: 3664); 15.yy. *şiltak* ‘bahaneli, özürülü’ (TZ, 12b9 → Atalay, 1945: 247), *siltali* ‘bahaneli, özürülü’ (TZ, 12b9 → Atalay, 1945: 237); 18.yy. *şiltak* (S 260v3 → Clauson, 1960: 64)

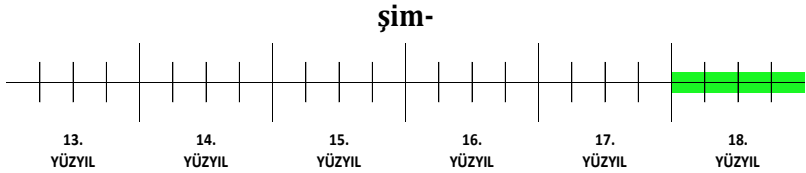
Şekil 62 *şilda- / silta-* fiilinin kronolojik görünümü

Çağdaş varyant: *silta-* (Tatar) (bk. R IV: 653-654)

ŞİM-

< TMo. *sime- / simi-* ‘to draw a liquid into the mouth, suck up or in; to sip; to suck (as candy)’ > HMo. *şime-* (MED: 709)

18.YY. = *şim-* (S 260v5 → Clauson, 1960: 64)

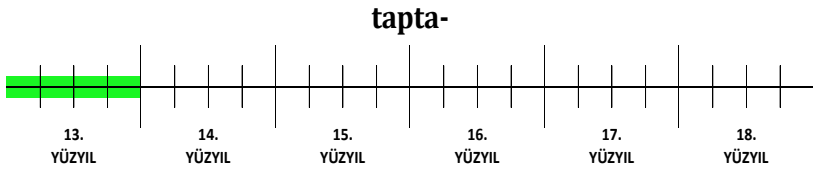

Şekil 63 *şim-* fiilinin kronolojik görünümü

TAPTA- ‘ayaklarıyla bir şeyin üzerine basmak, basıp çiğnemek’

< TMo. *dapta-* ‘to forge, beat’ > HMo. *davta-* (MED: 213)

13.YY. = *tapta-* ‘ayaklarıyla bir şeyin üzerine basmak, basıp çiğnemek’ (CC, 57b34 → Argunşah ve Güner, 2015: 829)

Şekil 64 *tapta-* fiilinin kronolojik görünümü

Çağdaş varyantlar: *tapta-* (Azerbaycan T., Anadolu ağ., Kazakça, Kırım Tat., Kumukça) (bk. ESTY 1980: 112)

TARÇA- / TARĞA- / TARXA- / DARĞA- ‘saçmak; uzaklaşmak; dağılmak’

→ Kincses-Nagy, 2018: 206

13.YY. = *tarça-* ‘gitmek, yola gitmek, çekip gitmek’ (CC, 82a-2 → Arğunşah ve Güner, 2015: 829)

14.YY. = *darğa-* ‘dağılmak, ayrılmak’ (ME, 190-1, 160-3, 114-3, 177-3 → Yüce, 1993: 113), *tarça-* ‘dağılmak, taramak’ (UÇİS: 173); *tarğa-* ‘rozejśc się, rozpierzchnąć się’ (HŞ, 102, 113, 210, 239 vd. → Zajackowski, 1961: 171)

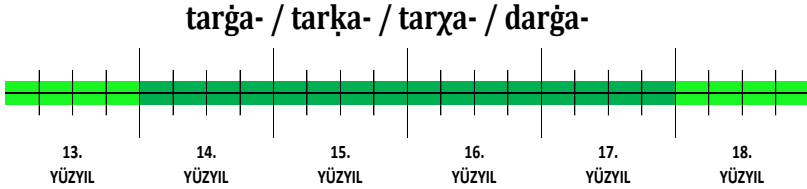
15.YY. = *tarқа-* ‘расходиться, рассеиваться’ (BL, 43b → Borovkov, 1961: 149), *tarğa-* ‘zail olmak, dağılmak, uzaklaşmak’ (Kâbusname → TS V: 3762), *tarқа-l-* (FK, Ü1-48b-7 → Kaya, 1996: 152)

16.YY. = *tarқа-* (Ab. → Atalay, 1970: 159); *tarқа-* (Bab. 72a, 209a → Kincses-Nagy, 2018: 206), *tarqa-* ‘dağılmak, ayrılmak; perişan olmak’ (Bab. 72a/7, 77b/13, 101a/12, 106a/6 → Kumsar, 2021: 1444) = (Bab. 190a/15, 209a/5, 227a/9 → Yılmaz, 2021: 1760)

17.YY. = *tarқа-l-* (Mif.L., 291 → Rahimi, 2021: 165)

17-18.YY. = *tarqa-* (ÇN, 40r 2, 40r 7 → Ivanics ve Usmanov, 2002: 186)

18.YY. = *tarğa-* (S 154r6 → Clauson, 1960: 40)

Şekil 65 *tarğa- / tarқа- / tarça- / darğa-* fiilinin kronolojik görünümü

TAVUS- / TUVUS- ‘tamamlamak, bitirmek, tüketmek’

→ Kincses-Nagy, 2018: 208

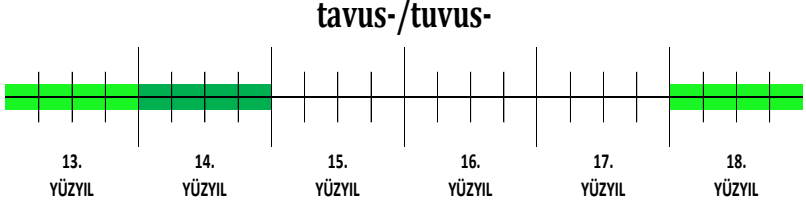
13.YY. = *tavus-/tuvus-* ‘tamamlamak, bitirmek, tüketmek’ (CC, 58a/7c, 58a/8c → Arğunşah ve Güner, 2015: 832, 856)

14.YY. = MN: *davis-* ‘to repeat (smt.)’¹⁶ (Sertkaya, 1987: 271); *daus-* ‘terminare’ (Gandjei, 1959: 94); *davus-* ‘кончатъ’ (Nadjip, 1961: 187);

¹⁶ Bu anlam yanlış tayin edilmiştir.

tağus- ‘bitmek, tamamlanmak, sona ermek’ (UÇİS: 172), *toğus-* ‘bitirmek, tamamlamak’ (UÇİS: 174)

18.YY. = *tawus-* (S 164v27 → Clauson, 1960: 40)

Şekil 66 *tavus-/tuvus-* fiilinin kronolojik görünümü

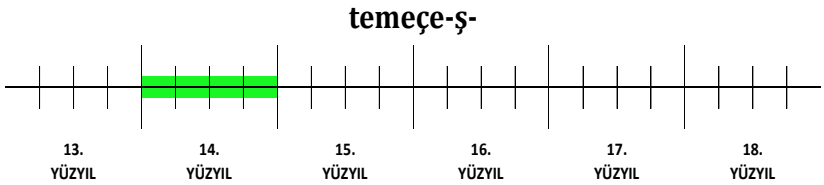
Çağdaş varyantlar: *tavus-* (Karayca), *tawis-* (Karakalpakça, Kazakça), *taus-* (Karayay-Balkarca), *tovsil-* (Özbekçe), *tos-* (Salur, Şor, Teleüt), *dos-* (Salur), *tōs-* (Hakasça), *dōs-* (Tuva, Tofalar), *tūs-* (Uygurca) (bk. Kincses-Nagy, 2018: 153).

TEMEÇE-Ş- ‘tartışmak, dalaşmak, rekabet etmek’

< TMO. *temeçe-* ‘to fight, struggle; to contest, contend, argue, compete, rival; to strive for’ > HMO. *temtse-* (MED: 799)

14.YY. = *temeçeş-* ‘tartışmak, dalaşmak, rekabet etmek’ (UÇİS: 173)

Senglah’ta Farsçaya girip oradan tekrar Çağatay Türkçesine girmiş olan *temecemişi* (161v7) kayda geçmiştir (Clauson, 1960: 50).

Şekil 67 *temeçeş-* fiilinin kronolojik görünümü

TOXTA- / TOŖTA- ‘durmak, sabit olmak’

→ Çiçek, 2015: 85

→ Güner, 2017: 21

→ Kincses-Nagy, 2018: 214

13.YY. = *toхта*- ‘(hafızada) tutmak, saklamak’ (CC, 81b/24 → Argunşah ve Güner, 2015: 846)

14.YY. = *toқта*- ‘sabit kalmak’ (KE, 3r 18 → Ata, 1997: 639)

14-15.YY. = *toхта*- (İskender Kitabı → T V: 3813-3814)

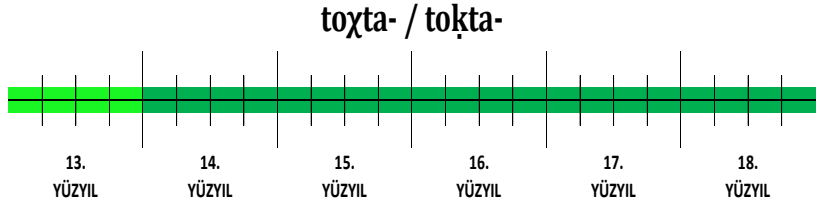
15.YY. = *toқта*- ‘sabit kılmak/olmak’¹⁷ (TZ, 5b9, 22b11, 24a2 → Atalay, 1945: 260); *toқта*- ‘останавливаться; отдыхать’ (BL, 48a → Borovkov, 1961: 160); *toқта*- (SD, 150 → Eraslan, 1999: 587); *toқта*- (FK, Ü1-85b-6 → Kaya, 1996: 267)

16.YY. = *toхта*- (Ab. → Atalay, 1970: 197), *toқта*- (Ab. → Atalay, 1970: 210); (Bab. 89b, 105a → Kinces-Nagy, 2018: 214), *toхта*- ‘dinlenmek, saklanmak’ (Bab. 93b/1, 105a/5, 108a/9 vd. → Kumsar, 2021: 1449) = (Bab. 202b/12, 210b/17, 214a/7 vd. → Yılmaz, 2021: 1777) = (Bab. 337a/14, 297b/08 → Kara, 2022: 710); *toхта*- (Şehname Tercümesi → T V: 3813-3814)

16-17.YY. = *toхта*- ‘останавливаться, становится устойчивым, твердым, надежным’ (KS: 1473)

17-18.YY. = *toқта*- (ÇN, 14r 14, 33v 16 → Ivanics ve Usmanov, 2002: 190)

18.YY. = *toқта*- (S 180v13 → Clauson, 1960: 52), *toхта*- (S 169v 20 → Clauson, 1960: 51)

Şekil 68 *toхта-* / *toқта-* fiilinin kronolojik görünümü

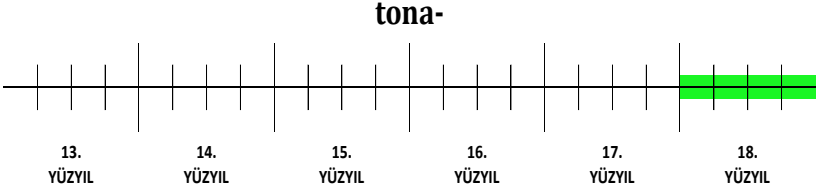
Çağdaş Türk dillerinin büyük bölümünde sıklıkla kullanılmaktadır.

TONA-

< TMo. *tonu-* ‘to pillage, plunder, hold up, rob’ > HMo. *tono-* (MED: 825) < ET **tona-* (bk. EDPT: 517; ayrıca bk. Ünal, 2016: 698-699)

¹⁷ Sadece “sabit olmak” dikkate almak daha uygundur. Aynı veri Khairullah tarafından şöyle çevrilmiştir: *toқтаdı* “sabit oldu, çivilendi, yerine çakıldı” (2015: 621).

18.YY. = *tona-* (S 185v7 → Clauson, 1960: 53)

Şekil 69 *tona-* fiilinin kronolojik görünümü

Sözcük kökü ve yapım ekiyle Türkçe olmasına rağmen Clauson (1972: 517)'un dikkat çektiği üzere Eski Türkçede bu şekilde değil, daha ziyade dönüşlülük veya ettirgenlik eki almış biçimleri ile görünür.¹⁸ Çağatay Türkçesiyle birlikte görülen *tona-* ‘elbisesini çıkarmak, soyamak’ ise, Räsänen’in belirttiği üzere (1969: 488), Moğolcadan geri alıntılama olmalıdır. 19. yüzyıl örneği olarak bk. *tonamak* ‘çıplak ve uryan etmek || Nackt machen’ (Kúnos, 1902: 193)

Çağdaş varyantlar: *tona-* ‘berauben, ausplündern’ (Hakasça, Kazakça), *tonna-* id. (Soyot), *tonō-* (Sahaca) ‘рубить, ломать’ (bk. VEWT: 488), *tono-* (Kırgızca) (bk. EDPT: 517)

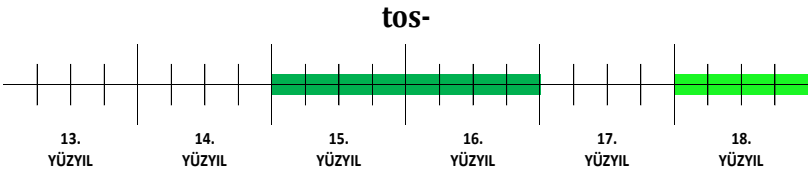
TOS- ‘beklemek; yolu kapatmak’

→ Kincses-Nagy, 2018: 216-217

15.YY. = (TE, 128v13-14 → Kincses-Nagy, 2018: 216)

16.YY. = *tos-* (Bab. 125b → Kincses-Nagy 2018: 216-217), *tus-* ‘beklemek; yolunu kesmek’ (Bab. 196a/2, 239a/5 vd. → Yılmaz, 2021: 1773) = *tus-* ‘beklemek’ (Bab. 378a/4 → Kara, 2022: 713)

18.YY. = *tos-* (S 176r4 → Clauson, 1960: 51)

Şekil 70 *tos-* fiilinin kronolojik görünümü

¹⁸ Bununla birlikte bir 14. yüzyıl eseri olan KE’de *tona-* ‘bezemek’ (249v6 → Ata, 1998: 642) mevcuttur.

Çağdaş varyantlar: *tos-* (Karakalpakça, Kazakça, Kırgızca, Salur, Teleüt), *tus-* (Özbek) (bk. Kincses-Nagy, 2018: 217)

TÖLE- ‘ödemek’

< TMo. *töli-* ‘to compensate, pay off, pay a debt, recompense’ > HMo. *tölö-* (MED, 833)

13.YY. = *töle-* ‘ödemek’ (CC, 75a 6-7 → Argunşah ve Güner, 2015:849)

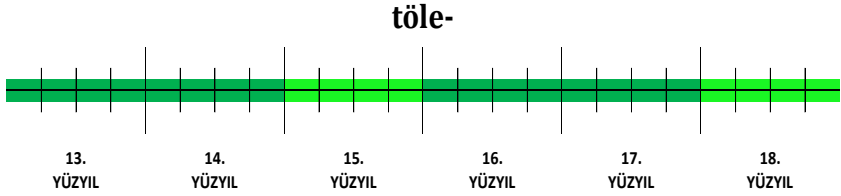
13-14.YY. = *töle-* ‘bezahlen, rekompensieren’ (Mi19-17 → SUK: 293; ayrıca bk. Clark, 1975: 155)

14.YY. = *töle-* ‘ödemek, tediye etmek’ (UÇİS: 175)

15.YY. = *töl-* ‘borcunu ödemek’ (TZ, 27a13 → Atalay, 1945: 262)

16-17.YY. = *töle-*, *töli-* ‘платить, возвращать долг, восполнять, компенсировать’ (KS: 1491)

18.YY. = *töle-* (S 183v7 → Clauson, 1960: 52)

Şekil 71 *töle-* fiilinin kronolojik görünümü

Oğuz grubu dışında (Türkmençe hariç), çağdaş Türk dillerinde yaygınlıkla bulunur (bk. VEWT: 493).

TUDA- ‘bildirmek, ilan etmek’

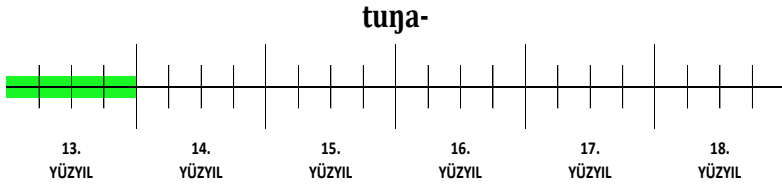
→ Poppe, 1962: 339

→ Knüppel, 2009: 357

→ Çiçek, 2015: 85-86

→ Güner, 2017: 22

13.YY. = *tuğa-* ‘bildirmek, ilan etmek’ (CC, 58b/6 → Argunşah ve Güner, 2015: 852)

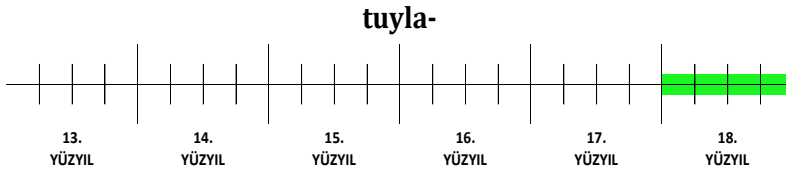

Şekil 72 *tuğa-* fiilinin kronolojik görünümü

TUYLA-

< TMo. *tuila-* ‘to buck (of horses)’ > HMo. *tuyla-* (MED: 840)

18.YY. = *tuyla-* (S 188r7 → Clauson, 1960: 53)

Şekil 73 *tuyla-* fiilinin kronolojik görünümü

UÇRA- ‘karşılaşmak, rastlamak’

→ Kincses-Nagy, 2018: 221

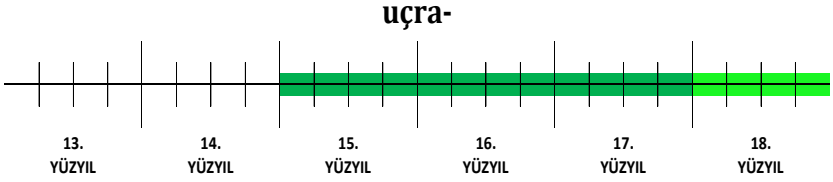
15.YY. = *uşra-* ‘rastlamak’ (TZ, 22b7 → Atalay, 1945: 271); *uçra-* ‘tesadüf etmek, rastlamak’ (Eminek Mirza Bitigi, K VI, 31 → Özyetgin, 1996: 238); (MG, 62a-3 → Uğurlu, 1984: 271); (BL → Borovkov, 1961: 90); (SD, 97, 147, 148 → Eraslan, 1999: 593); (NM)

16.YY. = *uçra-* (Ab. → Atalay, 1970: 90) = (NM); (Bab. 73a, 96a, 102b → Kincses-Nagy, 2018: 221; ‘karşılaşmak’ (Bab. 105a/9, 114a/7, 115a/8, 118a/5 vd. → Kumsar, 2021: 1458; Bab. 178b/2, 231a/5 → Yılmaz, 2021: 1778; Bab. 296a/13, 285b/02, 356b/4 → Kara, 2022: 716)

17.YY. = *uçra-* (Şec.T., 76b-7, 78a-14, 85b-15, 88a-12 vd. → Ölmez, 2020: 446)

18.YY. = *uçra-* (S 64v11 → Clauson, 1960: 38)

Şekil 74 *uçra-* fiilinin kronolojik görünümü

Oğuz grubu dışında (Salurca hariç), çağdaş Türk dillerinde yaygınlıkla bulunur (bk. Kincses-Nagy, 2018: 221).

YADA- ‘yorulmak; zayıflamak’

→ Poppe, 1962: 340

→ Tuna, 1972: 243

→ Knüppel, 2009: 357

→ Çiçek, 2015: 86

→ Güner, 2017: 22

→ Şimşek, 2017: 107-108

→ Kincses-Nagy, 2018: 230-231

13.YY. = *yada-* ‘yorgun düşmek, yorulmak; zayıflamak’ (CC, 58b/6 → Argunşah ve Güner, 2015: 871)

13-14.YY. = *yada-* ‘aciz olmak’ (İML, 93b1 → Karagözlü, 2018: 313), ‘nicht können’ (Mi19-2 → SUK: 299)

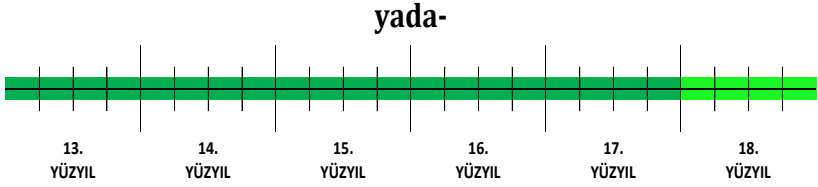
14.YY. = *yada-* ‘meczyc sie, byc zmeczonym’ (HŞ, 142 → Zajackowski, 1961: 63); ‘muztarip, muazzep olmak’ (Süheyl ü Nevbahar 180 → TS VI: 4189), *yata-* ‘usanmak, bıkmak’ (MKur.Terc. → Şimşek, 2017: 107-108)

15.YY. = *yada-* ‘sıkılmak, daralmak’ (TZ, 23a13 → Atalay, 1945: 275); (BL, 82b → Borovkov, 1961: 256), ML, 775b27 → Barutçu Özönder, 2011: 170); (FK)

16.YY. = *yada-* (Ab. → Atalay, 1970: 90) = (FK); ‘mustarip olmak, üzölmek’ (ŞD, 184b-13 → Karasoy, 1998: 672)

16-17.YY. = *yada-* ‘испытывать чувство прещения, неудовольствия, отвращения; изнуриться’ (KS: 1619)

18.YY. = *yada-* (S 326v 29 → Clauson, 1960: 76)

Şekil 75 *yada-* fiilinin kronolojik görünümü

Türkiye ve Azerbaycan Türkçesi haricinde hemen her çağdaş Türk dilinde doğrudan veya türemiş versiyonuyla karşımıza çıkar (bk. Kincses-Nagy, 2018: 230).

YARÇIMLA- ‘idare etmek, düzende tutmak; alıkoymak, yasaklamak’

< TMO. *carçimla-* ‘to establish as a principle; to make a rule or law; to follow a principle’ > HMO. *zarçimla-* (MED: 1037)

14.YY. = *yarçimla-* ‘idare etmek, düzende tutmak; alıkoymak, yasaklamak’ (UÇİS: 178)

Şekil 76 *yarçimla-* fiilinin kronolojik görünümü

YASA- ‘yapmak, üretmek, hazırlamak, kurmak, inşa etmek; düzeltmek, tamir etmek’

→ Poppe, 1962: 340

→ Sertkaya, 1987: 275

→ Knüppel, 2009: 357

→ Çiçek, 2015: 86

→ Güner, 2017: 22

→ Kincses-Nagy, 2018: 233

14.YY. = *yasa-* ‘yapmak’ (KE, 162r5 → Ata, 1997: 714); ‘hazırlamak’ (ME 65-1, 101-7, 102-2, 104-1 → Yüce, 1993: 204); ‘sevk etmek, tertip ve tanzim etmek, hazırlamak’ (GT, 20/13 → Karamanlıoğlu, 1978: 393);

‘yapmak, düzene sokmak, hazırlamak’ (UÇİS: 178); ‘ustawiac (w szeregi), porzadkowac, urzadzac’ (HŞ, 194 → Zajackowski, 1961: 73)

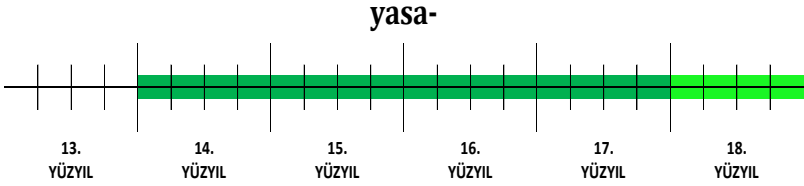
15.YY. = *yasa-* ‘düzeltmek’ (TZ, 25b7 → Atalay, 1945: 280); (BL, 83b → Borovkov, 1961: 260); (SD, 348, 191, 287 vd. → Eraslan, 1999: 604); (LM)

16.YY. = *yasa-* (Atalay, 1970: 393) = (LM)

16-17.YY. = *yasa-* ‘делать, производить, изготовлять, строить, исправлять’ (KS: 1662)

17.YY. = *yasa-* (Şec.T., 73a-5, 67a-11, 68b-3, 67a-4 vd. → Ölmez, 2020: 454); (Mif.L, 581 > Rahimi, 2021: 257) = (BV)

18.YY. = *yasa-* (S 331r2 → Clauson, 1960: 77)

Şekil 77 *yasa-* fiilinin kronolojik görünümü

Çağdaş Türk dillerinde yaygınlıkla kullanılır (bk. Kincses-Nagy, 2018: 233)

YIRĞA- / CIRĞA- ‘eğlenmek, keyiflenmek, lezzet almak’

→ Poppe, 1962: 340

→ Knüppel, 2009: 357

→ Çiçek, 2015: 88

→ Ölmez, 2016: 142-143

→ Kincses-Nagy, 2018: 126-127

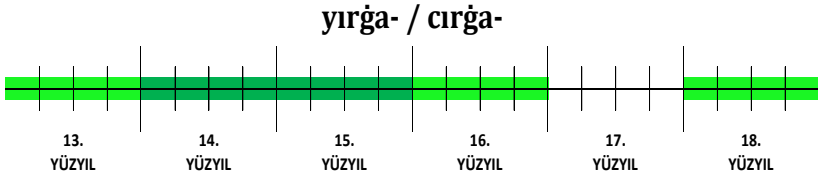
13.YY. = *yırğa-* ‘eğlenmek, keyiflenmek, lezzet almak’ (CC, 80b/15 → Argunşah ve Güner, 2015: 891)

14.YY. = *yırğa-* ‘bawić się, ucztować, rozkoszować się, przebywać w dobrobycie’ (HŞ, 227, 255 → Zajackowski, 1961: 92)

15.YY. = *cırğa-* (ML 775b26 → Barutçu Özönder, 2011: 170)

16.YY. = *cırğa-* (Ab. → Atalay, 1970: 236)

18.YY. = *cırğa-* (S 216v 29 → Clauson, 1960: 57)

Şekil 78 *yırğa- / cırğa-* fiilinin kronolojik görünümü

Farklı fonetik varyantlarla Oğuz grubu dışındaki Türk dillerinde yaşamaktadır (bk. Kincses-Nagy, 2018: 127).

3. Sonuç ve Tespitler

Tespit edilen 78 fiil arasında; *abra-*, *çıda-*, *kara-*, *mahta-*, *ös-*, *tarka-*, *toхта-*, *töle-*, *uçra-*, *yada-*, *yasa-* ve *yırğa-/çırğa-* belirlenen yüzyıllar arasında en çok tanıklanan alıntılardır. Tarihi sahadaki bu yaygın görünüş çağdaş Türk dillerindeki mevcutlarla da paralellik arz eder.

aldara-, *arğa-*, *bavlı-*, *borda-*, *bos-*, *büdre-*, *bürke-*, *cabdu-*, *cayla-*, *cergele-*, *darı-*, *dürbet-*, *ğılçay-*, *honula-*, *ılğa-/yılğa-*, *ırcay-*, *kağa-*, *katra-*, *kiçe-*, *korğada-*, *kuyla-*, *neke-*, *neme-*, *öçi-*, *öngere-*, *sögede-*, *şim-*, *temeçeş-*, *tuyla-* ve *yarçımıla-* (ve yalnızca *Codex Cumanicus*'ta tanıklananlarla birlikte) en az tanıklananlardır.

arçıla-, *bögey-*, *eremsi-*, *erkele-n-*, *tapta-*, *tuğa-* yalnızca *Codex Cumanicus*'ta, *cabdu-*, *cayla-*, *kiçe-*, *neme-*, *öçi-*, *öngere-*, *temeçeş-*, *yarçımıla-* yalnızca *İdikut* sözlüğünde, *ğılçay-*, *kayfan-/kaypan-*, *korğada-*, *kuyla-*, *şim-*, *tuyla-* ise sadece *Senglah* eserinde tanıklanmaktadır.

algasa-, *bavlı-*, *büdre-*, *cergele-n-*, *duldalan-*, *kadan-*, *mahta-*, *nakilla-/nahille-*, *namla-*, *üs-*, *olcala-* ve *yada-* Osmanlı Türkçesinde görülmeleri açısından dikkat çekerler. Pek çoğu bugün standart Türkçede yaşamasa da ağızlarda izlerini saklamaktadır. 18-19. yüzyıl eserleri olan *Kamus Tercümesi*, *Burhan-ı Katı Tercümesi* ve *Kanunu'l-Edeb*'de tanıklanıp daha eski eserlerde görülmeyen Moğolca fiiller bu eserlerin sözcük dağarcığı açısından dikkate değer eserler olduğunu vurgular.

Yukarıda belirtildiği üzere tek başına sadece bir eserde tanıklanan örnekler çok büyük oranda konuşma dili eserleri olarak nitelediğimiz *Codex Cumanicus*, *İdikut* sözlüğü ve *Senglah*'ta kayda geçmiştir. Bunun en önemli sebebi olarak giriş bölümünde de ifade ettiğimiz gibi bu eserlerin

edebî bir standarda uyma kaygıları olmadığı için yazarların veya yazarların çevrelerinden duydukları herhangi bir sözcüğü doğrudan yazıya geçirmeleri etkili olmuş olabilir. Ancak bu durum bu sözcüklerin diğer eserlerde hiç görülmemesini açıklamaz. Bunun için de söz konusu sözlüklerin söz varlığının derlendiği Türk topluluklarında iki dilli Moğolların bulunduğu ve bunların da farklı Moğol boylarından olduğu için örneğin *Codex Cumanicus*'ta kayda geçen Moğolca sözlükbirimler ile *İdikut* sözlüğünde bulunanların farklı olduğu öne sürülebilir. Çağatay Türkçesinin zirvesindeki şair ve yazar Ali Şir Nevai'nin Türkçenin Farsçaya olan üstünlüğünü kanıtlamaya çalıştığı eseri *Muhakemetu'l-Lugateyn*'de, eser her ne kadar edebî dil eseri olsa da, pek çok Moğolca fiil dikkati çeker.¹⁹ Bu eser özelinde Nevai'nin söz varlığı kıyasında sınırları zorlayıp mümkün olduğunca daha fazla sözlükbirim ortaya koymaya çalıştığı söylenebilir.

Söz başında *y- ~ c-/ç-* durumuna bakıldığında 15. yüzyıl öncesi örneklerin çoğunlukla Türkçeye adapte edilerek *y-* ile kayda geçtiğini, sonrasında ve özellikle Çağatay sahası eserlerinde *c-/ç-*'li varyantların Moğolcadan alındığı gibi kullanıldığı görülmektedir. Bu da ilk temaslarda Türkçeye aykırı bu durumun (*c-* için) hemen bertaraf edildiğini sonraki devirlerde ise alışkinlik kazanıldığı için korunduğunu düşündürür.

Tespit edilen tüm fiillerin toplu kronolojik listesi aşağıdaki gibidir:

	13.yüzyıl	14.yüzyıl	15.yüzyıl	16.yüzyıl	17.yüzyıl	18.yüzyıl
abra-						
aldara-						
algasa-						
alkı-						
arçıla-						
arga-						
argada-						
asra-						
bavlı-						
borda-						

¹⁹ Bu eserde hâlâ pek çok fiilin kökeni belirsiz olup açıklığa kavuşturulmayı beklemektedir.

	13.yüzyıl	14.yüzyıl	15.yüzyıl	16.yüzyıl	17.yüzyıl	18.yüzyıl
bos-						
bögey-						
büdre-						
bürke-						
büsre-/büsüre-						
butra-/botra- /bütre-						
cabdu-						
cayla-						
cergele- /çergele-						
çıda-/cıda-						
	13.yüzyıl	14.yüzyıl	15.yüzyıl	16.yüzyıl	17.yüzyıl	18.yüzyıl
çine-						
çub(u)ru-						
daldala-						
darı-						
doptul-						
dürbet-						
ènel-						
eremsi-						
erkelen-						
ğınşı-/ğınış-						
	13.yüzyıl	14.yüzyıl	15.yüzyıl	16.yüzyıl	17.yüzyıl	18.yüzyıl
ğılca-						
honıla-						
hüret- ve ürel-						
ılbara-						
ılğa-/yılğa-						
ırcay-						
kada-						
kağa-						
kara-						
katra-						

	13.yüzyıl	14.yüzyıl	15.yüzyıl	16.yüzyıl	17.yüzyıl	18.yüzyıl
kayfan- /kaypan-						
kiçe-						
komar-						
korğada-						
kubul-/çubul-						
kuyla-						
mayta-/makta-						
nahille-, nakılla-						
namla-						
nêke-						
	13.yüzyıl	14.yüzyıl	15.yüzyıl	16.yüzyıl	17.yüzyıl	18.yüzyıl
neme-						
oğulca-, ovulaş-						
olcala-						
öçi-						
öngere-						
ös-						
saba-						
sıbkar-/sıpkar-						
soyurğa- /soyurğa-						
sögede-						
	13.yüzyıl	14.yüzyıl	15.yüzyıl	16.yüzyıl	17.yüzyıl	18.yüzyıl
şılta-/sılta-						
şim-						
tapta-						
tarğa-/tarğa- /tarğa-						
tavus-/tuvus-						
temeçeş-						
toхта-/tokta-						
tona-						
tos-						
töle-						

	13.yüzyıl	14.yüzyıl	15.yüzyıl	16.yüzyıl	17.yüzyıl	18.yüzyıl
tuşa-						
tuyula-						
uçra-						
yada-						
yarçımıla-						
yasa-						
yırğa-, cırğa- / çırğa-						

Listeye topluca bakıldığında fiillerin eskiden yeniye doğru artan veya azalan eğilime sahip olmadığı, bu noktada bir fikir vermediği söylenebilir.

İki tanıklanma noktası arasında boşluklar olsa da bu boş zaman dilimi için sözcüğün var olduğu varsayılabilir.

Çağdaş verilere başvurulduğunda tarihî Türkçede sıklıkla tanıklanmış fiillerin günümüzde de yaygın olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte Oğuz dışı çağdaş Türk dillerinde sıklıkla kullanılan *alcı-*, *acıra-* (< T. *ayır-*), *aşgar-*, *çarça-/şarşa-*, *mata-*, *müldüre-*, *yalga-/calga-* gibi Moğolca alıntı fiillerle taramalarımızda karşılaşmadık. Dolayısıyla bu örneklerin daha geç tarihli alıntı olduğu söylenebilir.

Kısaltmalar

Ab.	: Abuşka lugati
ağ.	: ağzı/ağızları
Bab.	: Baburname
bk.	: Bakınız
BL	: Bedayiu'l-Lugat
BV	: Bedayiu'l-Vasat
CC	: Codex Cumanicus
ÇGT	: Çağatayca Gulistan Tercümesi
ÇN	: Defter-i Çingizname
D.	: Divanı
DAK	: Dictionnaire Arméno-Kiptchak
DK	: Dede Korkut Hikâyeleri
DLT	: Divanu Lugati't-Türk
ET	: Eski Türkçe
FK	: Fevaidu'l-Kiber
GS	: Garaibu's-Sıgar
GT	: Gulistan bi't-Turki
HE	: Hayretu'l-Ebrar
HMo.	: Halha Moğolcası = Çağdaş Moğolca
HŞ	: Husrev u Şirin
id.	: Aynısı
İML	: İbnü Mühenna Lugati
KE	: Kısasu'l-Enbiya
KRPS	: Karaimsko-Russko-Polskiy Slovar'
KS	: Kıpçakskiy Slovar'
LM	: Leyli vu Mecnun
LT	: Lisanu't-Tayr
ME	: Mukaddimetu'l-Edeb
MED	: Mongolian-English Dictionary
ME-M	: Mukaddimetu'l-Edeb - Moğolca
MG	: Munyetu'l-Guzat
Mif.L	: Miftahu'l-Lugat bk. Rahimi, 2021
Mirac.	: Miracname
MK	: Mahbubu'l-Kulub
MKur.Terc.	: Meşhed Kur'an Tercümesi
ML	: Muhakemetu'l-Lugateyn
MN	: Muhabbetname
NF	: Nehcu'l-Feradis

NŞ	: Nevadiru’ş-Şebab
OKD	: Oğuz Kağan destanı
ör.	: Örneğin
R	: bk. Radloff
S	: Senglah
S.	: Seyahatnamesi
Sİ	: Sedd-i İskenderi
SD	: Sekkaki Divanı
SUK	: Sammlung Uigurischer Kontrakte
ŞD	: Şiban Han Divanı
Şec.T.	: Şecere-i Terakime
T.	: Türkçesi
Tat.	: Tatarcası
TE	: Tezkiretu’l-Evliya
Tef.	: bk. Borovkov 1963
THE	: Tarih-i Enbiya ve Hükema
TMA	: Tarih-i Müluk-i Acem
TMEN	: Türkische und mongolische elemente im Neupersischen
TMo.	: Tarihi Moğolca
Tr.	: Genel Türkçe
TS	: Tarama Sözlüğü
TZ	: Et-tuhfetu’z-zekiyye fi’l-lugati’t-Türkiyye
UÇİS	: Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü
vd.	: Ve diğerleri
VEWT	: bk. Räsänen 1969
vs.	: ve saire
Y.B.	: Yarlık ve Bitikler
yy.	: Yüzyıl

Kaynakça

- Ağca, Ferruh; Gül, Bülent (2018). “Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanında Geçen Moğolca Sözcükler”. *Türkbilig/Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, (36), 47-62.
- Argunşah, Mustafa; Güner, Galip (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Argunşah, Mustafa (2022). “Harezmi Türkçesi Kur’an Tercümesi (Meşhed Nüshası 293) Yayımı Üzerine Görüşler III: Bazı Anlamlandırma Önerileri”. *Prof.*

- Dr. Recep Toparlı Armağanı. (Ed. Mustafa Argunşah - Hanifi Vural). İstanbul: Kesit Yayınları, 28-44
- Ata, Aysu (1997). *Kıyasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ata, Aysu (1998). *Nehcu'l-Ferâdis III Dizin-Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, Besim (1945). *Ettuhfet-üz- Zekiyye fil-Lugat-it-Türkiyye*. Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, Besim (1970). *Abuşka Lûgatı veya Çağatay sözlüğü*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Balcı, Mustafa (2014). *Türkçe Farsça ilişkileri: Türkçenin Farsça üzerindeki etkilerine dair bir inceleme*. Çizgi Konya: Kitabevi.
- Barutçu Özönder, Sema (2011). *Alî Şîr Nevâyî-Muhâkemetü'l-Lugateyn-İki Dilin Muhakemesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Berbercan, Mehmet Turgut (2011). *Çağatayca Gülistan Tercümesi (Grammer-Metin-Dizin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bodrogligeti, András J. (2012). "Orta Asya Türk Hicvinin Bir Şaheseri: Ahmedî'nin Telli Sazların Münazarası" (Çev. Ayşegül Sertkaya). *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 35(35): 229-282.
- Borovkov, Aleksandr Konstantinoviç (1961). "*Badai al-lugat*" *Slovar' Tali Imani Geratskogo k soçineniyam Alişera Navoi*. Moskva: Izdatel'stvo Vostochnoy literaturı.
- Borovkov, Aleksandr Konstantinoviç (1963). *Leksika sredneaziyatskogo tefsira XII-XIII. vekov*. Moskva: Akademiya Nauk SSSR.
- Clark, Larry V. (1975). *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th cc.)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bloomington: The Department of Uralic and Altaic, Indiana University.
- Clark, Larry V. (1977). "Mongol elements in old Turkic?". *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 75, 110-168
- Clauson, Gerard (1959). "The earliest Turkish loan words in Mongolian". *Central Asiatic Journal*, 174-187.
- Clauson, Gerard (1960). *Sanglax, A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammed Mehdî Xan*. London.
- Csáki, Éva (2006a). "Middle Mongolian loan verbs as they appear in Karachay-Balkar". *MTAD (Modern Türklük Araştırmaları Dergisi)*, cilt 3, sayı 4: 36-65.
- Csáki, Éva (2006b). *Middle Mongolian loan words in Volga Kipchak languages*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.

- Çiçek, Sevim Erdem (2015). "Kıpçak Sözlüklerindeki Moğolca Unsurlar". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 63(1), 49-98.
- DAK = Tryjarski, Edward (1968-72). *Dictionnaire Arméno-Kiptchak*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- EDPT = Clauson, Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press
- Eraslan, Kemal (1999). *Mevlâna Sekkâkî Divanı*. Ankara: TDK Yayınları.
- ESTY 1980 = Sevortyan, Ervand Vladimirovich (1980). *Etimologičeskij Slovar' Tyurskih Yazıkov Obşçetyurskie i mejtyurskie osnovi na bukvi "v", "g" i "d"*. Moskva: Izdatelstvo Nauka.
- Fazılov, Ergaş İsmailov; Ziyayeva, Muhabbat Tojtdinovna (1978). *İzıskannıy Dar Tyurskomu Yazıku (Grammatičeskij taraktat, XIV v. na Arabskom yazıke)*. Taşkent: İzdatel'stovo "Fan" Uzbekskoy SSR.
- Gandjei, Tourkhan (1959). *Il lessico del "Muhabbat-nama"*. Roma: Tipografia Del Senato
- Güner, Galip (2017). "Codex Cumanicus'ta Moğolca Alıntı Kelimeler Üzerine Yeni Bir Yaklaşım". *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, (20), 9-24.
- Haenisch, Erich (2020). *Moğolların Gizli Tarihi Sözlük* (Çev. Mustafa S. Kaçalın). Ankara: TDK Yayınları.
- Heyet, Mehmet Rıza (2021). *Mirzâ Mehdî Han Esterâbâdî, Senglah, Mebâniyü'l-Lügat ve Kitâbü'l-Elif (1v.-119r.)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ivanics, Maria; Usmanov, Mir Kasım A. (2002). *Das Buch der Dschingis-Legende (Däftâr-i Çingiz-nâmâ)*.
- Kara, Hatice Kübra (2022). *Babur-Nâme'nin [245a-382b] Varakları Arasındaki Bölümde Yer Alan Eski Türkçe ve Moğolca Kökenli Kelimelerin Açıklamalı Sözlüğü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaayak, Tümer (2021). "Doğu Türkçesi Kur'an Tercümelerinde Moğolca Unsurlar I". *Esengü Bitig Doğumunun 60. Yılında Zühal Ölmez Armağanı*. İstanbul: Kesit Yayınları, 485-534.
- Karagözlü, Savaş (2018). *İbnü Mühenna Lügati*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karamanlioğlu, Ali Fehmi (1978). *Seyf-i Sarayi, Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türki)*. İstanbul: MEB Basımevi.
- Karasoy, Yakup (1998). *Şiban Han Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: TDK Yayınları.

- Kaymaz, Zeki (2019). “Türkçedeki Moğolca Söz Varlığı Hakkında Türkiye’de Yapılan Çalışmalar Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Tona”. *Türk-Moğol, Dil-Tarih-Kültür Araştırmaları*. (Ed. Şaban Doğan). İstanbul: Kesit Yayınevi, 259-270.
- Kaya, Önal (1996). *Fevayidü'l-Kiber / Ali Şir Nevayi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Khairullah, Hamdi Lateef (2015). *Et-tuhfetü 'z-zekiyye fi 'l-kuğati 't-Türkiyye Çeviri-Fiil İncelemesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kincses-Nagy, Éva (2018). *Mongolic Copies in Chaghatay*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Knüppel, Michael (2009). “Noch Einmal zu den mongolischen Lehnwörtern im Komanischen”. *Turcica*, 41, 353-361.
- KRPS = *Karaimsko-Russko-Pol'skiy Slovar'*. (1974). Moskva: İzdatelstvo “Russkiy Yazık”.
- KS = Garkavets, Aleksandr (2010). *Kıpçakskoe Pis'mennoe Nasledie III. Kıpçakskiy Slovar'*. Almatı: Kasean Baur.
- Kumsar, Alara (2021). *Babur-Nāme'nin [1b-120a] Varakları Arasındaki Bölümde Yer Alan Eski Türkçe ve Moğolca Kökenli Kelimelerin Açıklamalı Sözlüğü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kúnos, Ignaz (1902). *Şejkh Sulejman Efendi's Çagatay-Osmanisches Wörterbuch*. Budapest.
- MED = Lessing, Ferdinand D. (1960). *Mongolian-English Dictionary*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Nadjip, Emir Nadjiboviç (1961). *Horezmi - Muhabbat-name. İzdanie teksta, transkripsiya, perevod i issledovanie*. Moskva: İzdatelstvo Vostoçnoy literaturı.
- Nadjip, Emir Nadjiboviç (1979). *İstoriko-sravnitel'nyy slovar' tyurkskix yazıkov XIV veka, na materiale “Khosrau i Şirin” Kutba*. I. Moskva: Glavnaya redaktsiya vostoçnoy literaturı “Nauka”.
- Ölmez, Zühal (2007). “Mongolian Loanwords in the Classical Chagatay Period”. *Festschrift in Honor of András JE Bodrogligeti, Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, 17, 229-236.
- Ölmez, Zühal (2013). “Çağataycadaki Moğolca Sözcükler”. *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, 3, 3371-3377.
- Ölmez, Zühal (2015). “Ali Şir Nevâyi'nin Eserlerindeki Moğolca Sözcükler -II-”. *Türk Dilleri Araştırmaları. Festschrift für Uwe Bläsing*, 25(2), 183-206.

- Ölmez, Zühal (2016). “Ali Şir Nevâyî”nin Eserlerindeki Moğolca Sözcükler -IV-”. *Türk Dilleri Araştırmaları, Festschrift for Henryk Jankowski*, 26 (1), 137-148.
- Ölmez, Zühal (2020). *Ebulgazi Bahadır Han: Şecere-i Terâkime*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özyetgin, Ayşe Melek (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasına ait yarlık ve bitiklerin dil ve üslup incelemesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Poppe, Nicolas (1962). “Die mongolischen Lehnwörter im Komanischen”. *Németh Armağanı*. (Ed. János Eckmann, Ağâh Sırrı Levend, Mecdut Mansuroğlu). Ankara: TDK Yayınları: 331-340.
- Poppe, Nicolas (2017). *Mukaddimetü'l-Edeb Moğolca-Çağatayca Çevirinin Sözlüğü*. (Çev. Mustafa S. Kaçalın). Ankara: TDK Yayınları.
- R III = Radloff, Wilhelm (1905). *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte. Dritter Band*. St. Petersbourg.
- R IV = Radloff, Wilhelm (1911). *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte. Vierter Band*. St. Petersbourg.
- Rahimi, Farhad (2021). *Ferağî'nin Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ryspakova, Merim (2007). *Codex Cumanicus ile Kırgız Türkçesi Arasında Bir Karşılaştırma Denemesi (Ses Bilgisi)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Robbeets, Martine (2015). *Diachrony of verb morphology - Japanese and the Transeurasian Languages*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Schönig, Claus (2000). *Mongolische Lehnwörter im Westoghusischen (Vol. 47)*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- Sertkaya, Osman Fikri (1987). “Mongolian Words and Forms in Chagatay Turkish (Eastern Turki) and Turkey Turkish (Western Turki)”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 35, 265-280.
- SUK = Yamada, Nobuo (1993). *Sammlung uigurischer Kontrakte: Textband: Texte in Transkription und Übersetzung, Bemerkungen, Listen, Bibliographie und Wörterverzeichnis*. Japan: Osaka University Press.
- Şen, Mesut (1993). *Gazi Zahirüddin Muhammed Babur - Baburname I (Giriş - Metin (Kabil ve Hindistan Bölümleri) - Açıklamalı Dizin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Şerbak, Aleksandr (2019). *Eski Dönem Türk-Moğol Dil İlişkileri (8-14. Yüzyıllar)*. (Çev. Rysbek Alimov). Ankara: TDK Yayınları.

- Şimşek, Yaşar (2017). “Meşhed Nüshası Türkçe Kur’an Tercümesinin Söz Varlığı Üzerine Notlar”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (42), 97-111.
- Tadmor, Uri; Haspelmath, Martin; Taylor, Bradley (2010). “Borrowability and the notion of basic vocabulary”. *Diachronica*, 27 (2): 226–246.
- TMEN I = Doerfer, Gerard (1963). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen: Türkische Elemente im Neupersischen Band I*. Wiesbaden: F. Steiner.
- TS I = XII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I A-B. (1995). Ankara: TDK Yay.
- TS II = XII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü II C-D. (1995). Ankara: TDK Yay.
- TS IV = XII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I K-N. (1995). Ankara: TDK Yay.
- TS V = XII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü V O-T. (1996). Ankara: TDK Yay.
- TS VI = XII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü VI U-Z. (1996). Ankara: TDK Yay.
- Tuna, Osman Nedim (1972). “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler”. *Türkiyat Mecmuası*, 17, 209-250.
- Tuna, Osman Nedim (1976). “Osmanlıcada Moğolca Kelimeler”. *Türkiyat Mecmuası*, 18, 231-314.
- UÇİS = Yunusoğlu, Mağfired Kemal (2012). *Ming hanedanı tercüme odası tarafından hazırlanan Uygurca-Çince İdikut sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Uğurlu, Mustafa (1984). *Munyetu'l-Ğuzāt (Metin-indeks)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünal, Orçun (2016). *Klasik Moğolca Söz Varlığında Türkçe Kökenli Kelimeler ve Türkçe-Moğolca Ses Denklikleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Ünlü, Suat (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- VEWT = Räsänen, Martti (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Wilkens, Jens (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch–Deutsch–Türkisch*. Göttingen Universitätsverlag Göttingen.
- Wohlgemuth, Jan (2009). *A typology of verbal borrowings*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter.

Yılmaz, Neslihan (2021). *Babur-Nāme'nin [120a-244b] Varakları Arasındaki Bölümde Yer Alan Eski Türkçe ve Moğolca Kökenli Kelimelerin Açıklamalı Sözlüğü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yüce, Nuri (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb (Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks)*. Ankara: TDK Yayınları.

Zajackowski, Ananiasz (1961). *Najstarsza Wersja Turecka Husrāv u Şirin Qutba, Czesc III - Słownik*. Warszawa: Polska Akademia Nauk.

URL [1 = https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/%D8%AE%D9%84%D8%B9%D8%A9/](https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/%D8%AE%D9%84%D8%B9%D8%A9/) (Erişim tarihi: 05.07.2022)